

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti

Pravoslavna crkva Svetoga Georgija na Sušaku -
izgradnja, stilsko rješenje, oprema
Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Dragan Damjanović

Student: Marko Radivojević

Zagreb, 2018

Ja, Marko Radivojević, diplomant na Istraživačkom smjeru – modul 3 (Moderna i suvremena umjetnost) diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom *Pravoslavna crkva Svetoga Georgija na Sušaku – izgradnja, stilsko rješenje, oprema* rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

Sadržaj

Uvod.....	5
1. Povijesni kontekst, stilski utjecaji, protagonisti.....	6
1.1. Povijesni kontekst Rijeke i Sušaka između dva svjetska rata	6
1.2. Stilski utjecaji i protagonisti u međuratnoj arhitekturi Sušaka.....	8
1.2.1. Prva hrvatska štedionica i Gradska štedionica	9
1.2.2. Josip Pičman i Hrvatski kulturni dom	11
1.2.3. Boren Emili.....	13
2. Arhitekt Momir Korunović	15
2.1. Stilski utjecaji na opus Momira Korunovića – moravski i srpsko-bizantski stil.....	15
2.2. Moravska stilska grupa.....	15
2.3. Srpsko-bizantska stilska grupa	16
2.4. Korunovićev romantičarski duh i arhitektonska metafizika.....	18
2.5. Važniji Korunovićevi arhitektonski projekti i realizacije	18
2.5.1. Rani radovi	18
2.5.2. Zlatno doba Korunovićeva stvaralaštva	19
2.6. Korunovićeva zapadno-jugoslavenska grupa.....	21
2.6.1. Crkva u Celju.....	21
2.6.2. Crkva u Ljubljani.....	22
2.6.3. Crkva u Mariboru	23
2.6.4. Ostali Korunovićevi sakralni projekti i ostvarenja u Hrvatskoj	23
3. Datacija projekta crkve Svetoga Georgija na Sušaku i planovi za gradnju	24
4. Stanje pravoslavne zajednice u Rijeci i Sušaku između dva svjetska rata.....	25
5. Pravoslavna crkva na Sušaku.....	27
5.1. Financiranje izgradnje nove pravoslavne crkve na Sušaku.....	27
5.2. Ponude graditelja za gradnju nove pravoslavne crkve na Sušaku.....	29
5.3. Tijek i uvjeti izgradnje crkve.....	30
5.3.1. Građevinska dozvola	32
5.3.2. Tijek radova na crkvi 1938. – 1939. godine	33
5.3.3. Dolazak patrijarha Gavрила i posveta crkve	34
5.4. Arhitektonsko rješenje crkve	37
5.5. Usporedba crkve Svetoga Georgija s moravskom i srpsko-bizantskom stilskom grupom.....	41
5.6. Unutrašnje rješenje i oprema crkve	42

5.7. Ikonostas.....	42
5.7.1. Arhitektura ikonostasa i ikone	44
6. Dodatni slikovni prilozi	46
7. Zaključak.....	53
Popis literature	54

Period između dva Svjetska rata bio je za područje Rijeke i Sušaka iznimno turbulentan na političkom planu, ali i izrazito plodan u vidu razvoja gospodarstva i gradske infrastrukture. U Rijeci pod talijanskom upravom uglavnom grade strani arhitekti posežući za tradicionalnim izrazima,¹ dok u Sušaku buja graditeljska aktivnost brojnih domaćih arhitekata iz mnogih dijelova Kraljevine Jugoslavije. Između Rijeke i Sušaka osjećalo se svojevrsno odmjeravanje i natjecanje, i kao rezultat ovoga u kombinaciji sa rastućim gospodarskim potrebama, rast Sušaka bio je izniman. Sušak je u tom trenutku najsjevernija, najveća i najprometnija luka Kraljevine Jugoslavije u kojoj se usred iznenadnog gradskog i industrijalnog rasta javlja potreba za izgradnjom nove infrastrukture: ceste, industrija, kanalizacija, skladišta, trgovačke institucije...²

U ovakvom progresivnom okruženju gradi se i nova pravoslavna crkva u Sušaku. Pravoslavna crkva Svetoga Georgija, sagrađena prema projektu arhitekta Momira Korunovića, skladna je kombinacija tradicionalnih elemenata i modernih materijala. Građevinsko poduzeće Boren Emili izvelo je radove na njezinoj gradnji 1938. i 1939. godine, neposredno prije početka Drugog svjetskog rata.

Rad je podijeljen u dva glavna dijela. Prvi dio bavi se društvenim prilikama i povijesnim kontekstom Rijeke i Sušaka između dva svjetska rata, kao i važnim protagonistima koji su na različite načine imali (direktni ili indirektni) utjecaj na zbivanja vezana oko gradnje pravoslavne crkve Svetoga Georgija. Drugi dio rada bavit će se uvjetima i troškovima izgradnje, njezinim unutrašnjim i vanjskim izgledom, te položajem pravoslavne zajednice u Rijeci i Sušaku u razdoblju izgradnje. Obradit će se i stilovi koji su utjecali na rad arhitekta crkve Svetoga Georgija, Momira Korunovića. Rad će dati i uvid u sjednice Građevnog odbora osnovanog radi donošenja odluka u vezi financiranja, izgradnje i odabira projekta i graditelja crkve.

Crkva Svetoga Georgija je spomenuta i djelomično obrađena u nekoliko znanstvenih radova i knjiga, ali do sada o njoj nije bio izrađen samostalni znanstveni rad, što ona sigurno zaslužuje. Međuratni period Rijeke i Sušaka temeljito je i izdašno obradila Julija Lozzi Barković u velikom broju znanstvenih članaka, a pogotovo u knjizi *Međuratna arhitektura Rijeke i Sušaka*.

Od relevantne literature treba spomenuti knjige *Kako čitati grad* Radmile Matejčić, *Momir Korunović* Aleksandra Kadijevića i *Crkvena umetnost* Pribislava Šimića.

---

1 Vicelja, 1989., 326.

2 Isto, 326.

1. Povijesni kontekst, stilski utjecaji, protagonisti

1.1. Povijesni kontekst Rijeke i Sušaka između dva svjetska rata

Netom nakon kraja Prvog svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije, 23. listopada 1919. godine, Kralj Petar I, odnosno regent Aleksandar I. Karađorđević proglašava Sušak gradom, što nije imalo stvarnu snagu pošto je Sušak u to vrijeme i dalje bio pod talijanskom okupacijom. Ovakva situacija traje do kolovoza 1922. godine kad je Kraljevini SHS priznat suverenitet nad Sušakom, nakon čega je ubrzo uslijedilo i povlačenje talijanske vojske iz grada (3. ožujak 1922.).³ Rimskim ugovorom Rijeka je 27. siječnja 1924. godine i službeno pripala Kraljevini Italiji, a Sušak Kraljevini SHS. Rijeka je od ovog trenutka bilježila stagnaciju stanovništva (oko 50 000), usprkos naseljavanju Talijana⁴, dok je Sušak brojao oko 16 000 stanovnika.⁵ Rijeka je 1940. godine brojala 60 892 stanovnika, od čega je 52 513 građana bilo talijanskog državljanstva, 6 933 stranaca i ostatak nepoznatog državljanstva.⁶ Prema popisu stanovništva iz 1929. godine, na području sušačke gradske općine živjelo je 15 058 stanovnika.⁷ Taj broj se povećao na 16 204 stanovnika prema popisu stanovništva iz 1931. godine, a 1938. godine broj je iznosio preko 20 000 stanovnika.⁸

Tijekom ranih godina nakon Drugog svjetskog rata, važnu ulogu u riječkoj povijesti odigrao je idejni začetnik talijanskog fašizma i vođa iredentističkog pokreta Gabrielle D'Annunzio. U rujnu 1919. godine D'Annunzio je sa svojim legionarima zauzeo Rijeku, a 8. rujna proglasio je državu *Regenza Italiana del Carnaro*, koja nikad nije dobila međunarodno priznanje.⁹ Umjesto toga je, potpisivanjem *Rapalskog ugovora*¹⁰, proglašena Slobodna Država Rijeka, protiv koje se D'Annunzio pobunio i objavio rat Italiji koji završava neslavno po njega, što rezultira njegovim odlaskom iz Rijeke 18. siječnja 1921. godine. Dolaskom fašista na vlast u Italiji, iredentistički pokret ponovo jača i talijanska se uprava ponovo vraća u Rijeku što se i formalizira već spomenutim Rimskim ugovorom.

Sušak se razvijao i rastao, a nakon što je 1930. godine donesen zakon prema kojem svaki grad treba izraditi svoj regulacijski plan, na sjednici Gradskog zastupništva prilaže svoj situacijski i

---

3 Goran Moravšek, *Nepostojeći grad sušak*, URL: <http://fluminensia.org/nepostojeci-grad-susak>, 2013.

4 Lozzi, 2007., 31.

5 Lozzi, 2015., 14.

6 Giron, 2001., 255.

7 Rački, 1929., 11.

8 Bologno, Violić, 1938., 10.

9 Lozzi, 2015., 12-13.

10 Sporazum između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS, potpisan 12. studenog 1920. godine, u kojem su se, između ostalog, odredile granice dviju država te uspostavila Slobodna Država Rijeka.

nivelacijski plan.¹¹ Tek je 1936. godine raspisan natječaj za izradu regulatorne osnove, a 1939. godine prihvaćen je rad Velimira Podhorskog, koji nije realiziran zbog početka Drugog svjetskog rata.¹²

Za razvitak Sušaka bilo je važno priznavanje luke Baross Rapalskim ugovorom kao jugoslavenske luke¹³. Grad ubrzo postaje *...emporij drvom i drvenom građom, središte trgovine vinarskim i poljoprivrednim proizvodima...*¹⁴, najveća i najvažnija luka u državi. Graditeljska se djelatnost intenzivira čemu pogoduje zakon oprosta od plaćanja poreza za novogradnju.¹⁵

Tijekom tridesetih godina Sušak je pokušavao razvijati i kulturnu scenu što se uočava kroz gradnju Hrvatskog kulturnog doma, no ta gradnja se odužila na deset dugih godina. Tijekom međuratnog perioda na Sušaku izdano je preko pet stotina građevinskih dozvola, što uvelike govori o ekspanziji koju je ondašnji grad doživio. Stambena gradnja bila je posebno naglašena uslijed doseljavanja velikog broja stanovnika, ne samo iz susjedne Rijeke, već i iz okolnih manjih mjesta i sela.

---

11 Vicelja, 1989., 326.

12 Isto, 326.

13 Lozzi, 2015., 13.

14 Lozzi, 2015., 14.

15 Isto, 14.

1.2. Stilski utjecaji i protagonisti u međuratnoj arhitekturi Sušaka

Veliku revoluciju u arhitekturi 20. stoljeća napravila je masovna afirmacija novih materijala koji su omogućili lakše i čvršće konstrukcije, veću slobodu u stvaranju i projektiranju, ali i umjetničkom oblikovanju arhitekture. Materijali poput čelika i stakla u arhitekturi krenuli su se koristiti još u drugoj polovici 19. stoljeća, pogotovo u primjerima takozvane inženjerske arhitekture (unutrašnjost St. Geneviève Henrija Labroustea, Gare de Est François-Alexandra Duquesneya), no potpuna afirmacija novih materijala dogodila se tek u 20. stoljeću. Posebno treba istaknuti armirani beton koji je svojom otpornošću i elastičnošću radikalno promijenio načine gradnje u svim područjima graditeljstva 20. stoljeća. Novi materijali omogućili su i bržu gradnju, što je odgovaralo potrebama ondašnjih gradova koji se u tom periodu izrazito brzo razvijaju i šire uslijed sve većeg priljeva stanovništva sa sela u grad. Na početku stoljeća novi materijali koristili su se i u dekorativne svrhe što se može primjerice vidjeti u florealnim secesijskim ogradama, no pojavom modernizma i funkcionalizma taj trend se smanjuje, dok u tridesetim godinama gotovo potpuno i nestaje. Novi materijali se koriste kako u funkcionalističkim, tako i u tradicionalnim arhitektonskim ostvarenjima, jer se njihova praktičnost i iskoristivost više nije mogla ignorirati. Osim stilskih utjecaja na razvoj arhitekture na ovim prostorima, valja iz tih razloga spomenuti i nove materijale koji su omogućili brzi i efikasni razvoj međuratne Rijeke, a pogotovo međuratnog Sušaka.

Manifestacija stilova u arhitekturi Sušaka između dva svjetska rata nužno je vezana za kontekst šireg europskog kulturnog jezika, ali i odnosa prema susjednoj Italiji. Prodor modernizma usporedno s kontinuitetom tradicionalnog izraza očituje se u svim sferama gradnje, ne samo u Sušaku, nego i u Rijeci, odnosno Italiji, a i u ostalim europskim državama. Održavanje reprezentativnog tradicionalnog stila u arhitekturi bilo je posebno važno u Sušaku jer se kroz medij arhitekture pogranični grad Kraljevine Jugoslavije trebao *dolično* predstaviti susjednoj Kraljevini Italiji.¹⁶ Ovo je tijekom dvadesetih godina i dalje značilo predstavljanje dekorativnom arhitekturom kao simbolima moći, bogatstva i kulturnog intelekta. Očituje se i afirmacija modernoga izraza, ali kroz kombiniranje s tradicionalnim izrazom.

Stapanje stilova nazočno je u talijanskoj Rijeci gdje je dominirao neoklasicistički pravac *Nove tradicije* koji kombinira tradicionalno s novim izrazom.¹⁷ Primjer ovoga je crkva Svetoga Romualda i Svih Svetih, originalno fašistički zavjetni hram (*Tempio Votivo*), inspiriran bazilikom

---

¹⁶ Lozzi, 2015., 23.

¹⁷ Isto, 19.

Sv. Franje Asiškog.¹⁸ Snažni tradicionalni utjecaji očituju se u crkvi Marije Pomoćnice i proširenju jednobrodne crkve sv. Antona Padovanskog.

Moderni izraz više je prisutan u samom centru grada, kako svjedoči zgrada Riječkog nebodera, odnosno palača Arbori arhitekta Umberta Nordija. Izgradnja ove, tada najviše zgrade u gradu, bio je vrlo smion potez. Projekt luksuznog, modernog nebodera američke tipologije u historicističkoj jezgri Rijeke u početku je naišao na određen otpor stručnog povjerenstva, no na kraju je realiziran bez većih promjena.¹⁹ Također, valja spomenuti zgradu Sportskog doma ONB na riječkom Belvederu arhitekata Francesca Mansuttija i Gina Miozza, koja je beskompromisna funkcionalistička realizacija, poželjna za sportski objekt fašističke Italije o čemu govore deseci sličnih zdanja podignutih diljem Italije.²⁰

1.2.1. Prva hrvatska štedionica i Gradska štedionica

Primjer *doličnog* predstavljanja Sušaka Italiji provedenog u djelo je neorenesansna zgrada Prve hrvatske štedionice. Prvotna zgrada štedionice (bivša kuća Adamić) porušena je tijekom D'Annunzijevo pohoda na Rijeku i Sušak 1920. godine.²¹ Nova zgrada se počela graditi u lipnju 1923. godine, a radove je vodio Aleksander Freudenreich. Zgrada je dovršena 1925. godine i odaje uzore u starijoj historicističkoj arhitekturi Rijeke, ali i u zagrebačkim kućama Frank i Slaveks arhitekta Viktora Kovačića.²² Nasuprot Prvoj hrvatskoj štedionici nalazimo nešto mlađu zgradu Gradske štedionice izgrađenu 1932. godine.²³ Autor projekta Franjo Matijasić također poseže za tradicionalnim izrazima, no u puno manjoj mjeri nego što je to Freudenreich radio na zgradi Prve hrvatske štedionice. Plohe su čišće i jasnije, ritam prozora skladniji, a veliki pravokutni satni toranj gotovo je u potpunosti oslobođen ornamentalnih ukrasa, osim u potkrovnoj zoni koja završava vijencem. Satni toranj svoje uzore ipak pronalazi u romanici, dok glavna zgrada, slično kao i susjedna Prva hrvatska štedionica odaje neorenesansne motive. U konačnici zgrada se također može okarakterizirati kao protomodernistička realizacija nalik Kovačićevim ostvarenjima u Zagrebu.

---

18 Isto, 19.

19 Lozzi, 2007., 31.

20 Lozzi, 2015., 18.

21 Isto, 19.

22 Isto, 117.

23 Isto, 118.

Zgrada Prve hrvatske štedionice, neposredno nakon izgradnje 1925. godine

URL: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=76&t=2571>

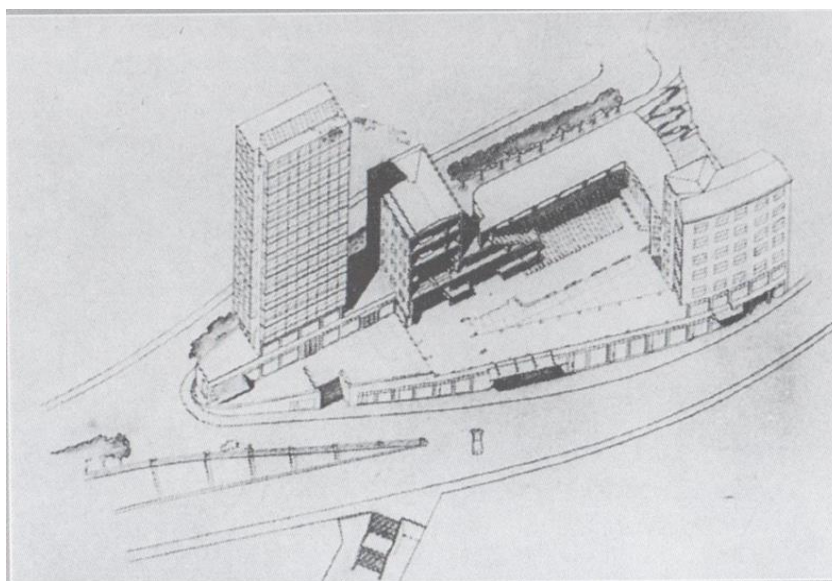
Zgrada Gradske štedionice sučeljena Prvoj hrvatskoj štedionici

URL: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=76&t=2571>

1.2.2. Josip Pičman i Hrvatski kulturni dom

Modernistički impuls se na Sušaku posebno osjetio u stambenoj gradnji, ali tek od tridesetih godina kada se stil afirmira u Europi i svijetu i kad arhitekti mlađe generacije počinju preuzimati kormilo raskidajući s ustaljenim izrazom *umjerenog modernizma oslonjenog na tradiciju*.²⁴

Arhitekt Josip Pičman jedan je od tih arhitekata mlađe generacije i zasigurno jedan od najplodnijih i najinovativnijih predstavnika modernističkog impulsa. Njegov projekt za zgradu Hrvatskog kulturnog doma bio je revolucionaran pionirski rad na ovim prostorima, a i u širem europskom kontekstu.

Pogled na južno pročelje idejne studije HKD-a na Sušaku, natječajni rad 1934. godine

URL: <http://igor.kramarsic.com/index.php/putopisi/175-posjeta-susackom-neboderu-hrvatskom-kulturnom-domu>

U Sušaku se usred nagle ekspanzije broja stanovnika, javlja potreba za mjestom gdje se će održavati kulturne manifestacije. Planovi za ovakvu ustanovu postojali su i prije Prvog svjetskog rata, no rat, a zatim talijanska okupacija onemogućili su realizaciju takvog projekta.²⁵ Razvijanje kulturne scene je također bilo važno za reputaciju, pogotovo na granici s Italijom.²⁶ Zemljište u Strossmayerovoj ulici koje se i prije rata spominjalo kao potencijalno mjesto za izgradnju kulturne ustanove, izabrano je više zbog nedostatka druge lokacije. Ovo zemljište je bilo vrlo nezgodno za gradnju, što je učinilo podizanje tadašnjeg Narodnog doma, a budućeg Hrvatskog kulturnog doma jednom od najzahtjevnijih gradnji u državi, a i šire.²⁷

---

²⁴ Lozzi, 2015., 25.

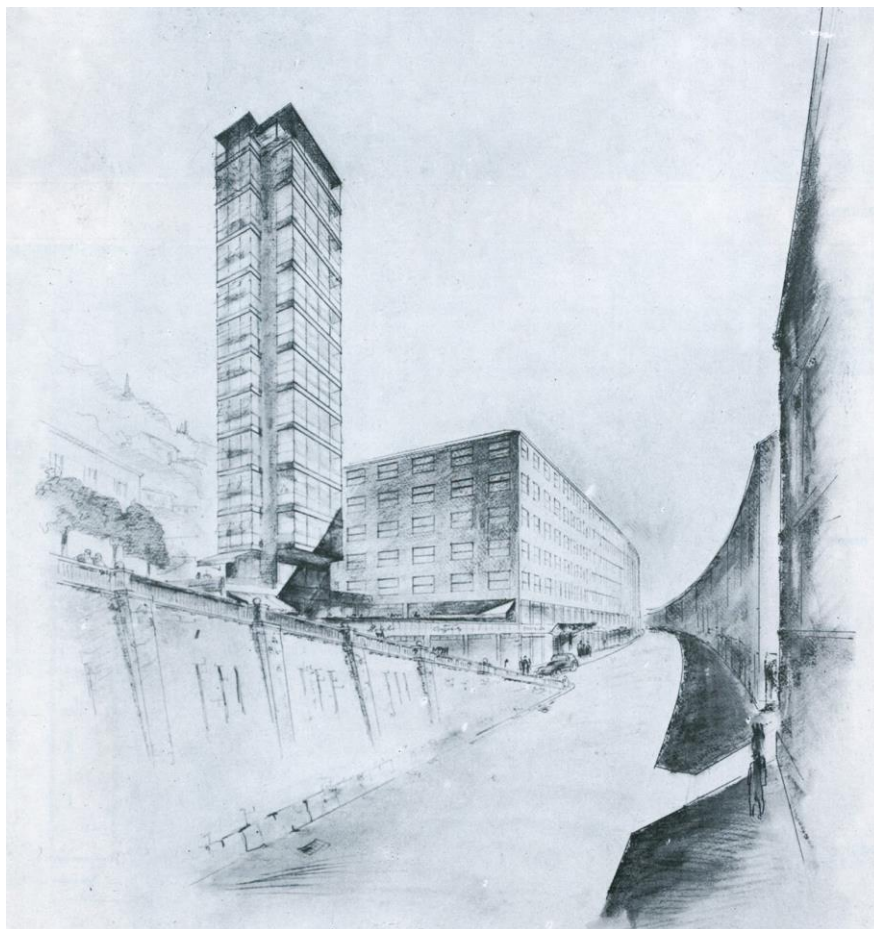
²⁵ Isto, 247.

²⁶ Isto, 247.

²⁷ Isto, 248.

Usprkos potrebi za razvijanjem kulturne scene, za izradu projekta Narodnog doma, javni natječaj raspisan je tek 22. studenog 1934. godine. Odazvalo se mnoštvo arhitekata iz svih djelova ondašnje države, a od 59 projekata predanih na vrijeme valja izdvojiti, osim prvonagrađenog Pičmanovog, drugonagrađeni projekt Slavka Löwyja i trećenagrađeni projekt Stanka Kliske i

Antuna Ulricha.²⁸

Josip Pičman, natječajna studija za Hrvatski kulturni dom (nagrađena studija), 1934. godina

URL: http://kgalovic.blogspot.hr/2015_11_05_archive.html

Pičman na žalost nikad nije stigao raditi na svome projektu jer je 8. veljače 1936. godine, dan prije nego što je njegov projekt prihvaćen za izgradnju, počinio samoubojstvo. Arhitekt se pribojavao da su se u pitanje izgradnje Narodnog doma uplele moćne figure koje će preuzeti odluku odabira projekta u svoje ruke.²⁹ Pičman nije podnio neizvjesnost nastale situacije, njegovi strahovi doista nisu bili u potpunosti neutemeljeni. U tom periodu nije bilo neuobičajeno da se na natječajima odobri najprikladniji, ali ne i najbolji projekt.³⁰

---

²⁸ Isto, 251.

²⁹ Lozzi, 2005., 294.

³⁰ Isto, 294.

Situacija se dodatno zakomplicirala uslijed promjene imena Narodnog doma u Hrvatski kulturni dom što se dogodilo u kolovozu 1936. godine na prijedlog Đure Ružića.³¹ Ondašnji predsjednik jugoslavenske vlade dr. Stojadinović opisao je ovu promjenu separatističkom. Ovaj događaj se pokazao kao presudan u korist pitanja izgradnje nove pravoslavne crkve na Sušaku jer je gradonačelnik Ružić, kako bi spriječio daljnji nepovoljni razvoj događaja, darovao pravoslavnoj općini zemljište na gornjem Boulevardu, jednom od ljepših lokacija u Sušaku.

Pičmanov projekt Hrvatskog kulturnog doma najzad preuzima Alfred Albini, profesor s Tehničkog fakulteta u Zagrebu, jedan od nosioca modernističkog izraza na ovim prostorima. Arhitekt Albini je poštovao glavne odrednice Pičmanovog projekta, ali većinu revolucionarnih, hrabrih i odrješitih ideja je promijenio i prilagodio. Albini neboder sužava, izostavlja pomični stakleni krov na terasi i zatvara neboder s tri strane kamenom oblogom, otvarajući jedino južnu stranu s pogledom na more.³² Posljednja promjena je i danas gotovo neprežaljena, jer je po Pičmanovom originalnom projektu neboder trebao biti ostakljen sa svih strana, što bi ga učinilo pionirskim arhitektonskim djelom na ovim prostorima. Albini je većinu promjena napravio zbog financijskih poteškoća i praktičnih razloga, a sama gradnja, iako je bila predviđena da bude gotova između travnja 1937. godine i prosinca 1938. godine, potrajala je dobrih deset godina.³³

Sagledavši širu sliku arhitektonskog razvoja Rijeke i Sušaka dolazi se do zaključka kako su izrazi različiti, iako su utemeljeni na sličnim stilskim utjecajima i suvremenim arhitektonskim zbivanjima onoga razdoblja. Razlog ovome je što je arhitektonski izraz međuratne Rijeke utemeljen u ideološkoj politici fašističke Italije koja se *arhitekturom želi izraziti u duhu samo jedne konačne ideje*.³⁴ Sušak nije bio podređen ovakvim strogim ideološkim odrednicama, te se arhitektonski stil mogao slobodnije razvijati, uzimajući svoju inspiraciju direktno iz internacionalnih primjera i uzora.

1.2.3. Boren Emili

Među prominentne figure sušačke međuratne graditeljske scene pripada i graditelj i poduzetnik Boren Emili. Emili potječe iz stare riječke plemićke obitelji koja je davno pripadala

---

31 Lozzi, 2015., 257.

32 Isto, 258.

33 Isto, 260.

34 Premerl, 2015., 57.

rimskoj vlasteli.³⁵ U Rijeku se prvi doselio pravnik Nikola Emili u 18. stoljeću iz talijanskog mjesta San Leone. Pravnička tradicija nastavlja se kroz nekoliko generacije Emilija, no Vjekoslav Emili (1794 - ?) razbija tu tradiciju okrećući se graditeljskoj struci kao građevinski inženjer.³⁶ Godine 1856. Vjekoslav je izradio projekt za novo kozalsko groblje. Obitelj Emili je tijekom godina odgojila brojne sinove uglednih zanimanja poput općinskog arhivara Hinka Emilija starijeg (1852. - 1890.) i liječnika Stanislava Emilija (1869 – 1906), no tek se Hinko Emili mlađi (1875 – 1959.) vratio u graditeljsku struku kao inženjer u riječkom Građevinsko-tehničkom uredu.³⁷

Boren Emili (1901 – 1990) je slijedio stope svoga oca postavši inženjer i graditeljski poduzetnik, te je jedan od najplodnijih graditelja u međuratnom Sušaku, rame uz rame sa Davidom Bunnettom.³⁸ Kroz svoju firmu "Graditeljsko poduzeće Boren Emili" *...projektirao je gotovo pedeset novogradnji te dvadeset i osam adaptacija, izgradio šezdesetak novih zdanja, a usporedo je izvodio i pregradnje...*³⁹.

Osim ljubavi prema graditeljskoj struci, Boren je bio naklonjen i fotografiji, pa je kao fotograf amater sudjelovao na Međugradskoj izložbi Sušak-Rijeka 1940. godine.⁴⁰ Stilski izraz Borena Emilija većinom je modernistički, ali postoje primjeri kad se očituju i tradicionalne reference uz modernistički izraz. Radi se o tradicionalnim konceptima oblikovanja i ustroja (kuća Wortmann u Strossmayerovoj ulici, secesijske reference u konceptu oblikovanja stambeno poslovnih zgrada) ili o izravnom oslanjanju na tradicionalne stilske izraze koji se očituju na njegovim višekatnicama,⁴¹ no u usporedbi s Davidom Bunnetom tradicionalni izrazi u Borenovim zgradama neznatni su i gotovo zanemarivi.

Među važnijim ostvarenjima, iako se većina neće spomenuti u ovom radu, treba spomenuti vilu Mačukat, ostvarenje kombiniranih tradicionalnih i modernih elemenata, vilu Večerinu (1930.), odvažno modernističko ostvarenje, trokatnicu Emili (1930.), koja je osmišljena pod snažnim utjecajem zagrebačkog kruga arhitekata i javne objekte Dom Jadranske straže (1937.) i Sokolski dom (1936.) na Trsatu. Boren je odradio i dio radova na Hrvatskom kulturnom domu na Sušaku i sagradio pravoslavnu crkvu Svetoga Georgija na Sušaku prema projektu Momira Korunovića pa se stoga i spominje u ovome tekstu.

---

35 Lukežić, 1999., str. 81

36 Isto, 82.

37 Isto, 82.

38 David Bunnetta (1891 – 1964) – plodni sušački međuratni graditelj koji djeluje i nakon Drugog svjetskog rata, poznat kao "onaj koji je izgradio pola Sušaka". Tijekom međuratnog perioda razvio je prepoznatljivi stil zbog kojeg je postao vrlo popularan i omiljen među sušačkom populacijom. Kombiniranjem tradicionalnih elemenata s modernim izrazom sagradio je brojna zdanja od kojih valja izdvojiti piktoresne vile na sušačkoj obali.

39 Lozzi, 2000., 71.

40 Lukežić, 1999., 85.

41 Lozzi, 2000., 69.

2. Arhitekt Momir Korunović

2.1. Stilski utjecaji na opus Momira Korunovića – moravski i srpsko-bizantski stil

Momir Korunović (1. siječnja 1883. - 17. travnja 1969), autor projekta crkve Svetoga Georgija, bio je vrlo aktivan i plodan srpski arhitekt prve polovice dvadesetog stoljeća. Diplomirao je na Tehničkom fakultetu u Beogradu 1906. godine, a usavršavao je zanat u Beču, Parizu i Rimu.⁴² Najznačajnije radove ostvario je u međuraću koje autor monografije o ovom arhitektu Aleksandar Kadijević opravdano naziva njegovim zlatnim razdobljem.

Korunović je tijekom cijele svoje karijere i u svim svojim ostvarenjima primarno posezao za tradicionalnim izrazima temeljenim na baštini Srbije i srpskom "nacionalnom" stilu. Tu se radi o srpsko-bizantskom stilu, ali i takozvanom moravskom stilu koji je posebno utjecao na Korunovićeva ostvarenja na prostoru Hrvatske i Slovenije tijekom 1930-ih godina, odnosno na grupu crkvi koje će se u ovom radu staviti pod naziv *zapadno-jugoslavenska grupa*. U tu grupu spadaju Korunovićeva ostvarenja u Sloveniji i crkva Svetoga Georgija na Sušaku.

2.2. Moravska stilska grupa

U periodu od kraja 14. stoljeća do polovice 15. stoljeća nastala je stilska grupa koja zbog svojih jedinstvenih i originalnih karakteristika i ljepote zauzima posebno mjesto u srpskoj arhitekturi, povijesti i umjetnosti. Izraz nazvan Moravski stil razvijao se na sjeveru Srbije, a ime je dobio po rijeci Moravi, u čijem je slivu bila organizirana centralna uprava ondašnje države kralja Lazara.⁴³ Prostor države je obuhvaćao glavne gradove Kruševac, Beograd i Smederevo, a država se održala se sve do 1459. godine kada su Osmanlije osvojile Smederevo.

Glavne karakteristike stila su trikonhalne, odnosno trolisne crkve tlocrta upisanog križa. Ovisno o razvijenosti upisanog križa crkva nosi jednu ili pet kupola. Apside su najčešće poligonalne s pet strana, iako nalazimo i polukružne primjere. Kupole su najčešće oktogonalne, no nalazimo i desetostrane (Ravanica) i dvanaestostrane (Manasija), a smještene su na kockasto postolje, što je originalno rješenje karakteristično za ovu grupu i stil.⁴⁴ Između tambura i pandativa umetnut je još jedan arhitektonski prstenasti element koji dodatno izdiže kupolu, naglašavajući joj vitkost i eleganciju.

---

⁴² Matejčić, 2007., 347.

⁴³ Šimić, 1994., 277.

⁴⁴ Isto, 277.

Fasade crkvi najčešće su obrađene u *...tri reda opeke sa debelim malterskim spojnicama...*, a ljepota polikromije ovih crkvi ostala je neponovljena. Najoriginalnija inovacija ovoga stila je vanjska podjela fasade na dvije ili tri horizontalne zone kordonskim vijencima. Valja spomenuti i vertikalnu podjelu koja se ostvaruje postavljanjem polukoloneta na uglove bočnih i glavne konhe. U donjem dijelu horizontalne podjele obično je smještena prozorska zona, dok se u gornjem nalaze slijepe ili viseće arkade koje uokviruju kamene rozete. Veće crkve građene su bez narteksova, koji bi im ubrzo bio nadodan nakon završetka gradnje originalne građevine.

Zanimljivo je kako je najljepši, najoriginalniji i najbogatije ukrašeni srpski stil nastao u periodu stalnih ratnih sukoba i neprestane osmanlijske prijetnje. Malo je podataka o majstorima koji su gradili ove građevine, ali pretpostavlja se da su došli s istoka bježeći od osmanlijskih pohoda.⁴⁵ Spomenuto je i jedno domaće srpsko ime, protomajstora Rada Borovića, urezano na pragu crkve u Ljubostinji. Od važnijih primjera moravskoga stila treba spomenuti crkvu u Manasiji, Kaleniću, Ljubostinji i Ravanici.

2.3. Srpsko-bizantska stilska grupa

Srpsko-bizantska stilska crkvena grupa kronološki je prethodila moravskoj grupi, a razvija se od kraja 13. stoljeća pa do sredine 14. stoljeća. Glavna inovacija ove stilske grupe je okretanje prema bizantskim uzorima, što se očituje prvo u tlocrtnoj osnovi u obliku upisanog križa. Jači bizantski utjecaj osjetio se u srpskom graditeljstvu uslijed širenja srpske države prema jugu za vrijeme kralja Milutina 1283. godine. Kralj Milutin slovio je kao najveći graditelj crkvi, pa se ovaj period naziva i Milutinovo doba.⁴⁶ U južnim osvojenim krajevima srpske države našle su se mnoge bizantske crkve koje su poslužile kao uzor za razvijanje novoga stila gradnje toga razdoblja, a i sve se više angažiraju grčki i srpski graditelji umjesto graditelja iz primorskih krajeva.⁴⁷

Crkve ove grupe u svojoj su osnovi pravokutne s upisanim križem koji se posebno ističe u izdignutim krovnim masama. Apside su izvana poligonalne, trostruke, a iznutra polukružne. Na sjecištu imaju kupolu koja stoji na kockastom postolju. Crkve mogu biti, ovisno o razvijenosti upisanog križa (ukoliko kupolu nose četiri slobodna stupa crkva je razvijenog upisanog križa, a ako kupolu nose pilastri broda crkve, onda se radi o sažetom upisanom križu), jednokupolne ili peterokupolne. Završeci krakova upisanog križa lučno su izvijeni, a krovovi kupola najčešće su

---

⁴⁵ Isto, 278.

⁴⁶ Isto, 233.

⁴⁷ Isto, 233.

valovitih završetaka.⁴⁸ Prozori su polukružni, a koriste se i bifore i trifore.⁴⁹ Vanjšina crkvi ukrašavana je keramikom i pločicama. Iako je eksterijer bio vrlo impresivan, komunikacija unutrašnjeg prostora bila je često vrlo zamršena, pogotovo kod crkvi razvijenog grčkog križa zbog mnoštva stupova i nedovoljne osvijetljenosti.⁵⁰ Najpoznatiji i zasigurno najljepši primjer ove stilske grupe je crkva u Gračanici na Kosovu.

Crkva u Gračanici, sagrađena oko 1315. godine

URL: <http://www.panacomp.net/manastir-gracanica/>

---

48 Šimić, 1994., 233.

49 Isto, 234.

50 Isto, 235.

2.4. Korunovićev romantičarski duh i arhitektonska metafizika

Momir Korunović djeluje u periodu vrlo progresivne arhitektonske misli. Tu se misli na njegov međuratni zlatni period, kad modernistički impuls postupno osvaja sve države Europe. Usprkos ovome, i činjenici da se školovao u velikim europskim gradovima, te da je jako dobro poznao modernu arhitekturu, Korunović je zadržao romantičarski duh i nastavio tragati za tradicionalnim izrazima koji bi odgovarali spiritualnim potrebama modernoga čovjeka. Za njega je u konačnici spiritualnost bila najveća motivacija. Kombinirajući tradicionalne elemente s modernim materijalima i ekspresionističkim elementima, Korunović stvara svoj vlastiti prepoznatljiv stil, orijentiran prema vanjskom izgledu crkve, nekad na štetu unutrašnjosti, ali i same funkcije građevine.⁵¹

Arhitektura i graditeljstvo su za Korunovića bili duhovni činovi. Oni su za njega ...*"čin vere", moralni i duhovni akt kojim se odaje pošta duhu predaka i doprinosi ostvarenju ideala "narodnog oživotvorenja"...*⁵² Za Korunovića zakoni arhitektonskog stvaralaštva utemeljeni su u nepojmljivim sferama božanskog providjenja. Ovakvo metafizičko shvaćanje arhitekture i graditeljske struke objašnjava Korunovićevo zaziranje od modernističkog izraza koji je svoje postulate utemeljio na funkcionalnosti i materijalnosti, atributima ovoga, zemaljskoga svijeta.

Korunović je stremio drukčijim ciljevima nego većina njegovih suvremenika arhitekata, zbog čega je u više navrata bio meta brojnih kritika i nerazumijevanja, najčešće od kolega modernista. Njegovu arhitekturu znalo se kritizirati kao eklektičnu i anakronu, često tumačenu samo kroz modernistički aspekt, čime su se potpuno zanemarivale kvalitete njegova rada.⁵³

2.5. Važniji Korunovićevi arhitektonski projekti i realizacije

2.5.1. Rani radovi

Nakon završenog studija arhitekture 1906. godine, u dvadeset i trećoj godini Momir Korunović je počeo raditi kao pomoćni crtač u *građevinskom odeljenju beogradske opštine*.⁵⁴ Već 1907. godine dobija posao u Ministarstvu građevina Kraljevine Srbije gdje ostaje gotovo cijeli život.

---

⁵¹ Kadijević, 1996., 13.

⁵² Isto, 17.

⁵³ Isto, 17.

⁵⁴ Isto, 26.

Prvo Korunovićevo ostvareno djelo je zgrada Seizmološkog zavoda u Beogradu. Kamen temeljac postavljen je 1907. godine, a radovi su završeni 1908. godine. Originalno je paviljon bio prizeman i jednostavne kvadratne osnove, sagrađen u opeci, a kasnije je višestruko nadograđivan, bez Korunovićevog nadzora. U osnovi je ovo bio standardizirani objekt utilitarnog karaktera na kojem Korunović nije pokazao neke stvaralačke ili autorske pretenzije.⁵⁵

Korunovićevi rani radovi često su ostali samo u projektu i nisu bili realizirani, a od njih valja izdvojiti projekt Sokolskog doma u Beogradu i projekt Glavne pošte u Beogradu, oba projekta iz 1912. godine. Sokolski dom zamišljen je kao monumentalna građevina, zdepastih oblika i naglašenih volumena. Glavno pročelje podijeljeno je u tri vertikalne zone. Središnja zona artikulirana je nizovima arkada različitih oblika u dva reda.

Korunović je Glavnu poštu zamislio kao monumentalni arhitektonski blok sačinjen od više povezanih zgrada nepravilne četverostrane osnove s unutarnjim dvorištem. Glavno pročelje zamišljeno je u srpsko-bizantskom stilu, ali s verikalnom podjelom zona kako bi se udovoljilo akademskim zahtjevima. Otvori su, slično kao na Sokolskom domu, artikulirani nizovima arkada različitih veličina. Zgrada ima nisko prizemlje, četiri kata i nisko potkrovlje.⁵⁶

2.5.2. Zlatno doba Korunovićeva stvaralaštva

Nakon završetka Prvog svjetskog rata pa do pojave srpske moderne 1928. na prostoru Kraljevine Srbije formirale su se dvije arhitektonske struje. Na jednoj strani su bili zagovornici srpsko-bizantskog nacionalnog stila, a na drugoj strani zagovornici eklektičnog post-akademizma.⁵⁷ Korunović je bio priklonjen prvoj struji, što je jasno vidljivo na većini njegovih ostvarenja, a pogotovo na sakralnim građevinama ostvarenim u periodu od kraja 1920-ih godina i do kraja 1930-ih godina.

Jedan od primjera bila je crkva Svetoga Ilije u Brzanu. Građena je korištenjem kamena i betona a završena je u kolovozu 1928. godine. Trikonhalne je osnove s razvijenim upisanim križem i jednom oktogonálnom kupolom. Apside su izvana poligonalne (trostrane), a iznutra polukružne. Cijela crkva obrađena je u gruboj rustici što je bilo neobično za taj period. Pretpostavlja se da je Korunović ovim rješenjem htio dati crkvi arhaični izgled i postići iluziju starosti.⁵⁸

Treba spomenuti i crkvu Svetoga Dimitrija u moravskom selu Ratković. Kao i crkva u

---

55 Isto, 27.

56 Isto, 34.

57 Isto, 41.

58 Isto, 58.

Brzanu trikonhalne je osnove ali sa sažetim upisanim križem i nema kupolu, koja prema projektu nije bila ni planirana. Sagrađena je 1928. godine. Glavni zapadni portal izdužen je trijemom koji nose dva pilastra i dva stuba. Crkva je skromnijih dimenzija, dugačka je i široka oko 13 metara.⁵⁹ Ova crkva nije naročito važna u Korunovićevu opusu, ali ima prepoznatljive oznake autorovog djela.

Korunović je projektirao crkvu Svetoga Arhanđela Mihaila u Deligradu oko 1930. godine, podignutu 1933. godine. Za razliku od prethodnih primjera, crkva u Deligradu nema bočne apside, tako da prostornom osnovom više naginje srpsko-bizantskom stilu nego moravskom. Glavni portal izdužen je trijemom koji nose dva stupa. Crkva ima jednu oktogonalnu kupolu, a glavna apside izvana je peterostrana, a iznutra polukružna. Svi elementi crkve lijepo se slažu u cjelinu, pa cijela građevina odiše skladom i smatra se jednim od uspješnijih Korunovićevih ostvarenja.⁶⁰

Crkva Svetog Arhanđela Mihaila u Deligradu
URL: <http://spomenicikulture.mi.sanu.ac.rs/spomenik.php?id=849>

Treba također spomenuti i crkvu Svetog Lazara na Bulbulderu izgrađenu 28. lipnja 1935. godine. Ovo je još jedna trikonhalna građevina razvijenog upisanog križa sa jednom kupolom, duga 25, a visoka 16 metara i još jedno je ostvarenje pod utjecajem moravskoga stila.

---

⁵⁹ Isto, 60.

⁶⁰ Isto, 73.

2.6. Korunovićeva zapadno-jugoslavenska grupa

Korunović je dio kraja 1920-ih i početka 1930-ih godina proveo u zapadnim dijelovima Kraljevine Jugoslavije. Tijekom svog boravka projektirao je nekoliko pravoslavnih crkvi na području današnje Slovenije, crkvu Svetoga Georgija na Sušaku, te niz na području Hrvatske koja se ne ubrajaju u zapadno-jugoslavensku grupu Korunovićevih crkvi pa se u ovome tekstu tek kratko spominju.

2.6.1. Crkva u Celju

Korunović je 1929. godine besplatno izradio projekt za crkvu Svetoga Save u Celju prilikom posjete gradu.⁶¹ Crkva je završena 1932. godine i odaje tradicionalne neobizantske elemente, tipične za pravoslavnu sakralnu arhitekturu. U tlocrtu se očituje trikonhalni ustroj s upisanim grčkim križem, velikom oktogonálnom kupolom iznad transepta, te dvije manje također oktogonalne na lateralnim stranama narteksa.⁶² Glavna apside izvana je poligonalna, a iznutra polukružna. Iako je izvana profilirana kroz tradicionalni izraz, Korunović je koristio moderne materijale poput armiranog betona prilikom izgradnje.⁶³ Trikonhalna tlocrtna osnova i horizontalna podjela crkve na dva dijela upućuju na utjecaj moravske stilske grupe. Također se javlja i vertikalna podjela apsida polustupcima sa slijepim arkadama u gornjoj zoni. Apside su poligonalne, ali nisu peterostrane kao što je to bio običaj kod moravskih crkvi 14. stoljeća. Crkva u Celju ipak je najjasniji primjer korištenja moravskoga stila kao uzora, a svojom slikovitošću i ljepotom izdvajala se od ostatka crkvi ove grupe.

Crkva nije preživjela Drugi svjetski rat – 1941. godine srušili su je Slovenci i njemački okupatori,⁶⁴ što je veliki gubitak, jer se iz ove grupe upravo ona najviše isticala svojim skladom i ljepotom.

---

⁶¹ Isto, 69.

⁶² Isto, 69.

⁶³ Isto, 70.

⁶⁴ Isto, 70.

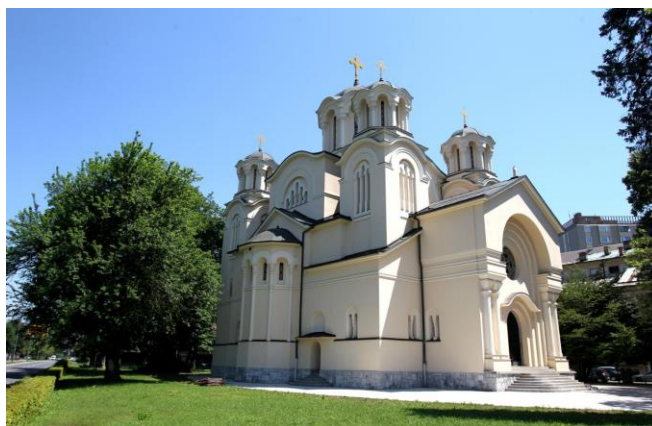
Pravoslavna crkva Svetoga Save u Celju, 1931. godine, Arhiv Celje

URL: <http://www.dedi.si/dediscina/399-srbska-pravoslavna-cerkev-sv-sava-v-celju>

2.6.2. Crkva u Ljubljani

Nakon crkve u Celju 1930. godine Korunović je radio na projektiranju i izgradnji crkve Svetoga Ćirila i Metoda u Ljubljani. Crkva je slična onoj iz Celja, iako većih dimenzija i s pet kupola umjesto tri. Dekorativni elementi pročelja su također slični crkvi u Celju, ali ih je manje. Dodatne dvije kupole postavljene su lateralno iznad korskog prostora. Tlocrta je upisanog križa, s glavnom kupolom koja se diže iznad križišta, te pet apsida, izvana poligonalnih, a iznutra polukružnih.⁶⁵

Trikonhalna tlocrtna osnova i vertikalna raščlamba apsida ponovo upućuju, kao i kod celjske crkve, na utjecaj moravskoga stila, iako ovdje izostaje horizontalna podjela crkve. Ljubljanska crkva najveća je sakralna građevina koju je Korunović projektirao.

Pravoslavna crkva Svetoga Ćirila i Metoda, Ljubljana

Foto: Davor Javornik

URL: <http://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/pravoslavni-kristjani-bodo-drevi-pricakali-bozic>

---

⁶⁵ Isto, 72.

2.6.3. Crkva u Mariboru

Posljednja iz opusa Korunovićevih zapadno-jugoslavenskih crkvi, mariborska crkva Svetoga Lazara, tek je nešto manja od ljubljanske. Temelji crkve postavljeni su 1934. godine, no gradnja se oduljila do 1939. godine.⁶⁶ Vrlo je slična svojoj ljubljanskoj prethodnici, s manjim varijacijama na pročelju i unutrašnjosti. Slično kao i ona u Celju, mariborska crkva nije preživjela Drugi svjetski rat – porušena je tijekom njemačke okupacije.

U Korunovićev zapadno-jugoslavenski opus ubrajamo i crkvu Svetoga Georgija na Sušaku. Ova grupa čini Korunovićev najskladniji i cjeloviti manifest srpske tradicionalne arhitekture na prostoru zapadne Kraljevine Jugoslavije, opus koji svoje uzore vuče iz srpskih crkvi 14. stoljeća, odnosno moravskog i srpsko-bizantskog stila.

2.6.4. Ostali Korunovićevi sakralni projekti i ostvarenja u Hrvatskoj

Od realiziranih projekata u Hrvatskoj treba spomenuti crkvu Svetoga Ćirila i Metoda na Visu. Prostor za gradnju crkve gradska je administracija besplatno dodijelila tamošnjoj pravoslavnoj općini. Crkva je dovršena i posvećena 12. studenog 1933. godine. Crkva je u osnovi jednokupolna građevina razvijenog upisanog križa sa zvonikom na jugozapadnom dijelu pročelja. Na njoj se očituju, osim za Korunovića tipični srpsko-bizantski utjecaji, i elementi primorske gradnje, te gotički i renesansni utjecaji.⁶⁷ Jugozapadni zvonik narušava simetričnost građevine što nije tipično za Korunovićeva ostvarenja i moglo bi značiti da se izvorno planiralo izvesti i drugi zvonik na sjeverozapadnoj strani pročelja, no ovo ostaje samo u hipotezi i trebalo bi konzultirati originalne projekte građevine prije donošenja konačnog zaključka.

Korunović je projektirao i crkvu Rođenja Presvete Bogorodice u Trnjanima blizu Slavonskoga broda. Crkva je sagrađena 1938. godine kao jednokupolna, trikonhalna građevina sažetog upisanog križa, a porušena je 1942. godine. Pri gradnji se koristio armirani beton, a bila je visoka 14 metara.⁶⁸

Važno je spomenuti Korunovićev nerealizirani projekt iz 1936. godine za pravoslavnu crkvu u Sisku. U tlocrtnoj osnovi ova je crkva bila identična sušačkoj, ali su sjeverni i južni zabatni istaci zamijenjeni dvama konhama, te je crkva tako dobila trikonhalnu tlocrtnu osnovu, bližu povijesnim

---

⁶⁶ Isto, 79.

⁶⁷ Kadijević, 2012., 332.

⁶⁸ Isto, 335.

uzorima nego sušačka crkva. Crkva je bila zamišljena kao raskošnija i viša nego sušačka, a naručilj je bila Srpska pravoslavna crkvena općina sisačka.⁶⁹

Pravoslavna crkva Svetoga Ćirila i Metoda, Vis, posvećena 1933.

URL:<http://srpska-pravoslavna-crkva.blogspot.hr/2009/06/foto-arhiv-eparhije-dalmatinske-split.html>

3. Datacija projekta crkve Svetoga Georgija na Sušaku i planovi za gradnju

Pravoslavna crkva na Sušaku, posvećena Svetome Georgiju izgrađena je između 1938. i 1939. godine, no projekt za crkvu nastao je nešto ranije. Radmila Matejčić datirala ga je u 1933. godinu, pozivajući se na informaciju iz *Ljetopisa pravoslavne srpske parohije u Sušaku*⁷⁰. Nacrti i arhivska građa potvrđuju ovu informaciju – projekt je doista izrađen 1933. godine u Beogradu.⁷¹ Zanimljivo je spomenuti kako je osim Korunovićevog projekta umalo još jedan projekt napravljen, onaj sušačkih arhitekata Dušana Marčete i Zdenka Kolacia, no ovaj je ostao samo u skici jer je prihvaćen Korunovićev rad.⁷²

Korunović vjerojatno nije bio prisutan tijekom gradnje crkve Svetoga Georgija. O njegovoj prisutnosti nema spomena u arhivskim dokumentima, a pitanja oko prihvaćanja njegovog projekta razmatrala su se bez njegovog nadzora.

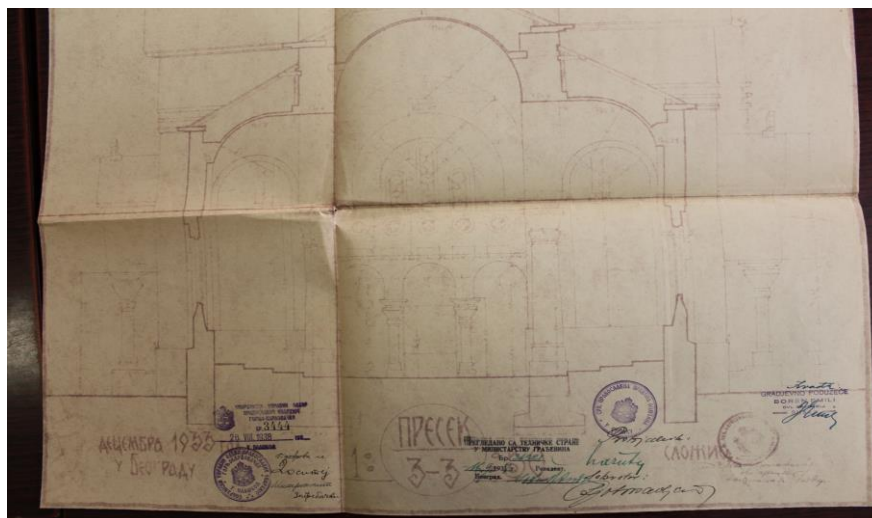
⁶⁹ Isto, 334.

⁷⁰ Matejčić, 2007., 346.

⁷¹ HR – DARI – 0058, kutija 23, predmet 59

⁷² Matejčić, 2007., 349.

Presjek crkve Svetoga Georgija na Sušaku, 1933. godina, Beograd

fotografija: Marko Radivojević

Budući da je projekt nastao 1933. godine, postavlja se pitanje zašto ranije nije izgrađena pravoslavna crkva na Sušaku. Razloge valja potražiti u okolnosti što Sušačka pravoslavna općina nije posjedovala zemljište na kojem bi mogla graditi, što je rješeno 1936. godine kad ga grad daruje, no postojali su i drugi problemi na koje su sušački pravoslavci naišli tijekom godina koje su uslijedile nakon izrade projekta, koji su bili političke i financijske vrste.

4. Stanje pravoslavne zajednice u Rijeci i Sušaku između dva svjetska rata

Kako bi se bolje razumio komplicirani proces oko izgradnje nove pravoslavne crkve na Sušaku važno je razumjeti odnose između novonastale sušačke pravoslavne zajednice i riječke pravoslavne zajednice. Godine 1928. pokreće se osnivanje samostalne parohije na Sušaku, a 8. studenog 1932. godine dijecezenski episkop gornjokarlovački dr. Maksimilijan Hajdin donosi akt kojim je riječka Srpska pravoslavna crkvena općina podijeljena na dvije – Sušačku i Riječku.⁷³ Sušačka parohija obuhvaćala je Krk, Kastav i gradove do Crikvenice.⁷⁴ Ova podjela došla je kao direktna posljedica tadašnje političke situacije i podijeljenosti Rijeke i Sušaka. Uslijed novonastale situacije u tadašnjem gradu Sušaku javila se potreba za mjestom gdje će se vršiti vjerske dužnosti pravoslavne zajednice koja je već tada brojala velik broj članova. Valja napomenuti da podjela Rijeke i Sušaka, u trenutku nastanka Srpske pravoslavne crkvene općine u Sušaku 1932. godine, traje već dugi niz godina, budući da je Sušak proglašen gradom 19. listopada 1919. godine.⁷⁵ Grad

⁷³ Matejčić, 2007., 346.

⁷⁴ Isto, 346.

⁷⁵ Moravšek, 2013. (URL: <http://fluminensia.org/nepostojeci-grad-susak>)

je u ovo vrijeme još bio pod talijanskom okupacijom, te je ovakav proglas bio samo nominalan i nije imao stvarnu snagu, no u sljedećih par godina separacija se i de facto provodi što stvara nemali broj komplikacija pravoslavnoj zajednici na Sušaku za obavljanje vjerskih dužnosti. Nemali broj pravoslavaca je i dalje vjerske dužnosti obavljao preko granice u susjednoj Rijeci. Pokušavajući popraviti situaciju, a koristeći jedina moguća i dostupna sredstva, kateheta profesor Manojlo Krnić 1920-ih godina je uredio improviziranu kapelu u Građanskoj školi gdje je obavljao vjerske obrede za djecu.⁷⁶

Usprkos osnivanju samostalne sušačke parohije dugi niz godina liturgije se i dalje obavljaju u školskim prostorijama, odnosno u improviziranoj školskoj kapeli. Potaknuti osnivanjem samostalne parohije, ali i potrebom za pravim liturgijskim prostorom, osniva se *Inicijativni odbor za gradnju crkve posvećene patronu grada Sušaka*.⁷⁷ Potreba za gradnjom crkve bila je potpuno opravdana čemu je u prilog govorila i činjenica da je broj članova sušačke parohije narastao tijekom međuratnih godina, te je znatno premašio broj članova riječke parohije. Godine 1934. Srpska pravoslavna parohija brojala je 988 članova, a u pismu njegovoj Svetosti Gavrilu, Arhiepiskopu pećskom 19.9.1938 godine, predsjednik sušačke Srpske pravoslavne crkvene općine naveo je kako sušačka parohija tad broji oko 2000 članova, dok riječka samo 30.⁷⁸ Razlog ovako velikoj razlici u članovima dviju parohija su migracije članova riječke parohije u sušačku parohiju,⁷⁹ vjerojatno uslijed talijanske okupacije Rijeke, ali i priljev stanovništva iz sela u grad. Usprkos potrebi, zemljište za izgradnju crkve osigurano je tek 1936. godine pod već spomenutim okolnostima.

Sušačka parohija naišla je na još jedan problem tijekom tridesetih godina koji je dodatno komplicirao i otežavao planove i želje za izgradnjom nove crkve. Određena crkvena lica i dalje su obavljala vjerske dužnosti u riječkoj parohiji, usprkos tome što su pripadala i novoosnovanoj sušačkoj parohiji, a takva situacija je trajala do 1936. godine kada je upravu riječke parohije od prote Save Kosanovića preuzeo tadašnji upravitelj sušačke parohije kateheta i prota Krnjić.⁸⁰ Nakon preuzimanja uprave riječke parohije prota Krnjić⁸¹ je isključio iz upravnog odbora riječke parohije sve sušačke članove, te im onemogućio pristup imovini riječke parohije. Motivacija prote Krnjića za poduzimanjem ovakvih akcija ostala je nepoznata, no ovo je stvorilo problem oko financiranja eventualne izgradnje nove pravoslavne crkve na Sušaku.

---

76 Matejčić, 2007., 346.

77 Isto, 346.

78 Arhiv pravoslavne crkve u Rijeci, *Srpska pravoslavna crkvena općina šalje pismo Njegovoj Svetosti Gavrilu Arhiepiskopu pećskom*, Sušak, poslano 19. rujna 1938

79 Isto

80 HR – DARI – 0058, kutija 23, predmet 59

81 Autorica Radmila Matejčić u svojoj knjizi navodi sušačkog katehetu Manojla Krnića, dok se u arhivskim spisima (navedenim ispod) spominje prota i kateheta Krnjić. Povezujući kontekst događaja dvadesetih i tridesetih godina u pravoslavnim općinama riječkoj i sušačkoj zaključuje se da se radi o istoj osobi.

5. Pravoslavna crkva na Sušaku

5.1. Financiranje izgradnje nove pravoslavne crkve na Sušaku

Iako je situacija oko lokacije za izgradnju nove crkve povoljno završila za sušačku parohiju, financiranje izgradnje crkve na Sušaku pokazalo se vrlo problematičnim, posebno u svjetlu odvajanja sušačke pravoslavne crkvene općine od one riječke. Još jedan od mogućih razloga zašto se i ranije nije izgradila nova crkva na Sušaku upravo je nedostatak dostupnih sredstava – novac za izgradnju crkve 1938. godine već postoji, ali je zamrznut u Srpskoj banci u Zagrebu, s mobilnim dijelom glavnice od oko 170 000 dinara.⁸² Nije poznato zašto je novac zamrznut, niti koji je odnos ovoga novca prema zajedničkoj imovini riječke i sušačke parohije što otežava donošenje konačnog zaključka u vezi financijske situacije sušačke parohije, no poznato je da je hotelijer Špiro Marčeta odigrao važnu ulogu u rješavanju problema financiranja izgradnje.

Sušačkim je parohijanima Špiro Marčeta priskočio u pomoć i u dogovoru s neimenovanim prijateljima pristao je za izgradnju crkve otvoriti tekući račun u neimenovanoj banci u visini iznosa štedne knjižice sušačke parohije u Srpskoj banci u Zagrebu.⁸³ Zanimljivo je da u istom izvještaju stoji da je riječka crkvena općina bila voljna ustupiti pripomoć sušačkoj crkvenoj općini u iznosu od 500 000 dinara. U trenutku pisanja tog izvještaja taj iznos nije ustupljen sušačkoj crkvenoj općini zbog birokratskih komplikacija:

...Protojerej Svetozar Vukelić izvolio je izvijestiti Njegovo Visokopreosveštenstvo (...) zaključak sa kojim bi crkvena opština riječka bila voljna (...) dati pripomoć crkvenoj opštini sušačkoj u iznosu oko 500 000 dinara.

*Taj zaključak sa izvještajem crkvene opštine riječke podnesen je blaženoupokojenom Patrijarhu Srpskom Varnavi pred jednu godinu dana, ali na isti crkvena opština riječka nije dobila do danas riješenje. Po svoj prilici da će biti smetnja za donašanje meritornog riješenja u tome što je Patrijaršija tražila mišljenje kod Ministarstva Spoljnjih Poslova da ne bi vlada u Rimu pravila kakove smetnje glede otuđenja toga novca...*⁸⁴

Važno je spomenuti dva pisma koja je Srpska pravoslavna crkvena općina poslala 19. rujna 1938. godine patrijarhu Gavrilu u Beograd.⁸⁵ Oba pisma uglavnom pišu o istim temama: podjeli

---

⁸² HR – DARI – 0058, kutija 23, predmet 59

⁸³ Arhiv pravoslavne crkve u Rijeci, *Eparhijski Crkveni Sud Gornjokarlovački u Plaškom Poglavarstvu grada Sušaka*, Sušak, Izvještaj 15. travnja 1938. godine vezan za gradnju crkve na Sušaku

⁸⁴ Isto

⁸⁵ Arhiv pravoslavne crkve u Rijeci, *Srpska pravoslavna crkvena općina Njegovoj Svetosti Gavrilu Arhi-Episkopu pećskom*, Sušak, poslano 19. rujna 1938

parohija, zajedničkoj imovini, isključenju sušačke parohije iz upravljanja imovinom; ali pisma donose i neke nove informacije.

Jedno pismo svjedoči tako da je prilikom odvajanja općina na riječku i sušačku ostao zajednički upravni odbor *...sastavljen od Rečana i Sušačana, koji je upravljao zajedničkom imovinom...* Ovo stanje je potvrđeno i na sjednici *Rečkog upravnog odbora* u veljači 1936. godine, te potvrđeno od Patrijaršijskog upravnog odbora 1. listopada. 1936. godine, ali čini se da je već iste godine sušačka parohija isključena iz upravljanja zajedničkom imovinom, o čemu je već bilo riječ. Sličnu informaciju donosi i drugo pismo, navodeći da je zajednička imovina potvrđena na sjednici riječkog Crkvenog odbora 2. veljače 1936. godine, a odluka je potvrđena na sjednici Patrijaršijskog upravnog odbora 1. listopada 1936. godine. Ovo pismo također navodi informaciju da je sušačka Crkvena općina u trenutku slanja ovih pisama primila od Riječke Crkvene općine ukupno 1 100 000 dinara zaleđenog novca u raznim bankama i da je riječka Crkvena općina spremna dati još 200 000 dinara zaleđenog novca u Prvoj hrvatskoj štedionici na Sušaku pod uvjetom *...ako u ime sušačke crkvene opštine date i potpišete izjavu da ste time potpuno podmireni, i da se odričete svakog daljnjeg prava potraživanja od riječke crkvene opštine...*

U oba pisma traži se intervencija patrijarha Gavrila u pitanju vraćanja Sušačana u odbor za upravljanje crkvenom imovinom. Razlog isključenja nije naveden, ali činjenica da je sušačka parohija isključena iz upravljanja zajedničkom imovinom od velike je važnosti za daljnji razvoj događaja koji su uslijedili 1938. godine u vezi financiranja izgradnje pravoslavne crkve u Sušaku. Treba napomenuti da je u trenutku slanja ovih pisama gradnja crkve već počela i kamen temeljac je bio posvećen.

Pitanje financiranja izgradnje crkve i zajedničke sušačke i riječke imovine popraćeno je i člankom u *Primorskim novinama*. Članak otkriva da su se predstavnici dvaju općina sastali i raspravili o spomenutim pitanjima i da je Riječka pravoslavna općina pristala dati *...sva potrebna sredstva za izgradnju crkve...*⁸⁶ Članak je također naveo informaciju da je jedan dio imovine riječke pravoslavne općine koji se nalazio u Jugoslaviji već prepušten sušačkoj parohiji i da se sad raspravlja o daljnjoj pomoći. Na sastanku dviju općina bili su prisutni prvi stalni paroh sušačke parohije Simeon Omčikus, carinski posrednik Jova Đ. Ivošević i predsjednik Građevnog odbora Špiro Marčeta sa sušačke strane, te paroh Svetozar Vukelić, zanatlija Mita Petrović i trgovac cipela Marijan Rade s riječke strane.

Konačno, Radmila Matejčić donijela je informacije iz knjige priložnika da je glavnica kapitala kojim je sagrađena crkva Svetoga Georgija na Sušaku došla od riječke Srpske pravoslavne

---

86 Sastanak predstavnika riječke i sušačke crkvene općine, *Primorske novine*, Sušak, 11.8.1938, str. 3

općine u iznosu od 1 919 035 dinara. Također navodi kako je Gradsko poglavarstvo poklonilo zemljište vrijedno 70 000 dinara, a Špiro Marčeta je dodatno darovao još 101 000 dinara za izradu ikonostasa.⁸⁷

Po pitanju svećeničke plaće, Eparhijski crkveni sud u Plaškom obratio se poglavarstvu grada Sušaka s molbom da se budućem svećeniku osiguraju troškovi za stanarinu u onoj visini koliko daju rimokatoličkim svećenicima grada Sušaka.⁸⁸

5.2. Ponude graditelja za gradnju nove pravoslavne crkve na Sušaku

Odabir graditelja te pregovori oko njegovog plaćanja predstavljali su izrazito važna pitanja, pogotovo za Špiru Marčetu koji je vlastitim financijskim sredstavima financirao izgradnju. Za odluku oko prihvaćanja ponude za gradnju pravoslavne crkve na Sušaku osnovan je Graditeljski odbor koji se sastojao od predsjednika Špire Marčete, Stanka Bajića, Tonija Bonjole, Tome Bjegovića, Ljubomira Dobrosaljevića, Bogdana Dokmanovića, Dušana Duboke, Đure Džodana, Špire Jokića, Milana Mikina, Rade Miloševića, Mile Munjasa, Milana Popovića, Petra Petrovića, Bože Pijevca, Milana Rapajića, Marka Ratkovića, Miloša Stojanovića i Milana Tošića.⁸⁹

U arhivskim dokumentima spominju se četiri ponude. Ponuda Julija La Graste iznosila je 2 170 450 dinara, no zbog visoke cijene vrlo rano je odbijena. Projektant sušačke Gradske štedionice Franjo Matijasić (Francesco Mattiassi) također je izradio ponudu za izgradnju crkve, a njegova računica dosegla je 1 312 486 dinara. Treću ponudu napravio je Niko Pletenac u iznosu od 1 093 741 dinara, uz napomenu da će morati zaposliti još jednog arhitekta jer nije ovlašten za ovakvu vrstu izgradnje, te zahtjeva izvjesnu svotu akontacije novca. Četvrta i zadnja ponuda koja se razmatrala na sjednicama Građevnog odbora je ponuda građevinske firme Boren Emili, a iznosila je 1 394 223 dinara. Nakon pregledavanja originalnih ponuda, predsjednik Građevnog odbora sastavlja uži odbor koji je imao zadatak ponoviti pregovore s ponuđačima koji se sastojao od Simeona Omčikusa, Tonija Bonjole, Mile Munjasa i Ljubomira Dobrosaljevića.⁹⁰

Nakon ponovnih pregovora jedino je građevinski obrt Boren Emili snizio cijenu, s originalne od 1 394 223 dinara, na novu od 1 090 000 dinara. Obrt Borena Emilija izabran je za gradnju crkve,

---

87 Matejčić, 2007., 349.

88 Arhiv pravoslavne crkve u Rijeci, *Eparhijski Crkveni Sud Gornjokarlovački u Plaškom Poglavarstvu grada Sušaka*, Sušak, Izvještaj 15. travnja 1938. godine vezan za gradnju crkve na Sušaku

89 Svečano osvećenje kamena temeljca pravoslavnog Hrama u Sušaku, *Primorske novine*, Sušak, 1. rujna 1938. godine, str. 1

90 HR – DARI – 0058, kutija 23, predmet 59

na obostrano zadovoljstvo, jer je isti bio na glasu kao najbolji graditeljski obrt, kojemu je po traženosti konkurirao jedino David Bunetta. Upravo je u tom periodu obrt Borena Emilija obavljao dio radova na Hrvatskom kulturnom domu, jednom od najskupljih projekata onodobnog Sušaka. Na sjednici se navodi da bi Borenu Emiliju bila čast graditi novu pravoslavnu crkvu *...pošto će im biti takove vrste prva gradnja u njihovom preduzeću...*⁹¹ Reputacija Borena Emilija i njegovog poduzeća bila je dovoljna da se u potpunosti ignorira činjenica da nije imao nikakvo iskustvo u gradnji sakralnih objekata o čemu na sjednicama građevnoga odbora nije bilo ni riječi.

5.3. Tijek i uvjeti izgradnje crkve

Osnovne informacije vezane za izgradnju crkve popraćene su redovnim člancima u *Primorskim novinama*. U člancima je šira javnost, osim informacija o stilu crkve (naveden je srpsko-bizantski stil nalik crkvama u Celju i Ljubljani), graditelju i posveti Svetome Georgiju, mogla saznati i za veličinu zemljišta od 2500 kvadratnih metara, kapacitetu crkve predviđenom za 800 vjernika, odabranom parohu sušačke parohije Simeonu Omčikusu, te o dolasku mitropolita Dositeja radi posvećenja kamena temeljca.⁹² Također se spominju unutarnje dimenzije koje su iznosile 30x23 metara kvadratnih i predviđena visina crkve od 25 metara.⁹³

Zanimljivo je spomenuti i dokument od 12. veljače 1935. godine, izdan na zahtjev Srpske pravoslavne crkvene općine na Sušaku, koji potvrđuje da je tlo na gradilištu za novu pravoslavnu crkvu pogodno za gradnju:

*... tlo (je) na gradilištu za pravoslavnu crkvu u Sušaku (...) živa tvrda pećina u jakim slojevima vapnenca, koja se može opteretiti sa 15 kilograma na 1cm kvadratni ...*⁹⁴

Kako je već prethodno spomenuto, sušačko Gradsko poglavarstvo poklonilo je zemljišnu česticu 1741/1 p.o. Srpskoj pravoslavnoj crkvenoj općini 1936. godine.⁹⁵ Mitropolit Dositej dao je svoj arhipastirski blagoslov za gradnju crkve 27. srpnja 1938. godine, a 1. rujna iste godine posvetio kamen temeljac.⁹⁶ Ovo je popraćeno velikim člankom u *Primorskim novinama* u kojemu se navodi da je Mitropolit Dositej, uz pomoć arhijerejskog zamjenika i protojereja Isaka Pejnovića i sušačkog paroha, protojereja Simeona Omčikusa, obavio posvećenje kamena temeljca. Događaj se odvio u prisutstvu *...izaslanika Gradske općine, svih državnih ustanova, nadležstava i vojske, kao i*

---

91 HR – DARI – 0058, kutija 23, predmet 59

92 Pred skorom izgradnjom Srpsko-pravoslavne crkve u Sušaku, *Primorske novine*, Sušak, 9. srpnja 1938. godine, str. 3

93 Radovi na izgradnji pravoslavnog hrama u Sušaku, *Primorske novine*, Sušak, 11. listopada 1938. godine, str. 3

94 HR – DARI – 0058, kutija 23, predmet 59

95 HR – DARI – 0058, kutija 23, predmet 59

96 Matejčić, 2007., 347.

predstavnik velikog broja društava...⁹⁷ Prilikom posvećenja u kamen temeljac bila je uzidana slijedeća povelja:

U ime Oca i Sina i Sv. Duha osniva se ovaj hram u čast

SV. VELIKOMUČENIKA GEORGIJA

Za vladanja Blagovernoga Gospodara,

Njegovog Veličanstva

PETRA II. KRALJA JUGOSLAVIJE.

Za vreme patrijarhovanja Njegove

Svetosti

PATRIJARHA SRPSKOG GAVRILA

Za vreme upravljanja Eparhijom gornjokarlovačkom

Njegova preosveštenstva gospodina

DOSITEJA MITROPOLITA

ZAGREBAČKOG

i Administratora Eparhije gornjokarlovačke

Parojijom je tada upravljao protojere Simeon Omčikus, paroh sušački.

Hram podiže Srpsko pravoslavna Crkvena općina u Sušaku.

U povelji su dalje navedeni svi članovi Građevnog odbora, autor projekta Momir Korunović i graditelj crkve Boren Emili. Također se navodi kako je kamen temeljac posvetio *Gospodin Dositej*, da je zemljište darovao grad Sušak za vrijeme gradonačelnika Đure Ružića, te kako je crkva sagrađena sredstvima prikupljenim iz zajedničke imovine Riječke i Sušačke pravoslavne crkvene općine i priložima ktitora.

Članak je detaljno opisao sve aktivnosti Mitropolita Dositeja. Navodi se kako je odmah po dolasku Mitropolit pregledao gradilište na kojem su se već počeli vršiti radovi, te izjavio kako je zadovoljan položajem i dotadašnjim radovima, a kasnije se spominje kako je za vrijeme svoga boravka na Sušaku odsjeo u Vili Dragici kao gost Špire Marčete. Ostatak članka navodi manje bitne svakodnevne aktivnosti Mitropolita Dositeja.

---

⁹⁷ Svečano osvećenje kamena temeljca pravoslavnog Hrama u Sušaku, *Primorske novine*, Sušak, 1. rujna 1938. godine, str. 1

Pogled na sjevero-zapadno pročelje crkve tijekom izgradnje

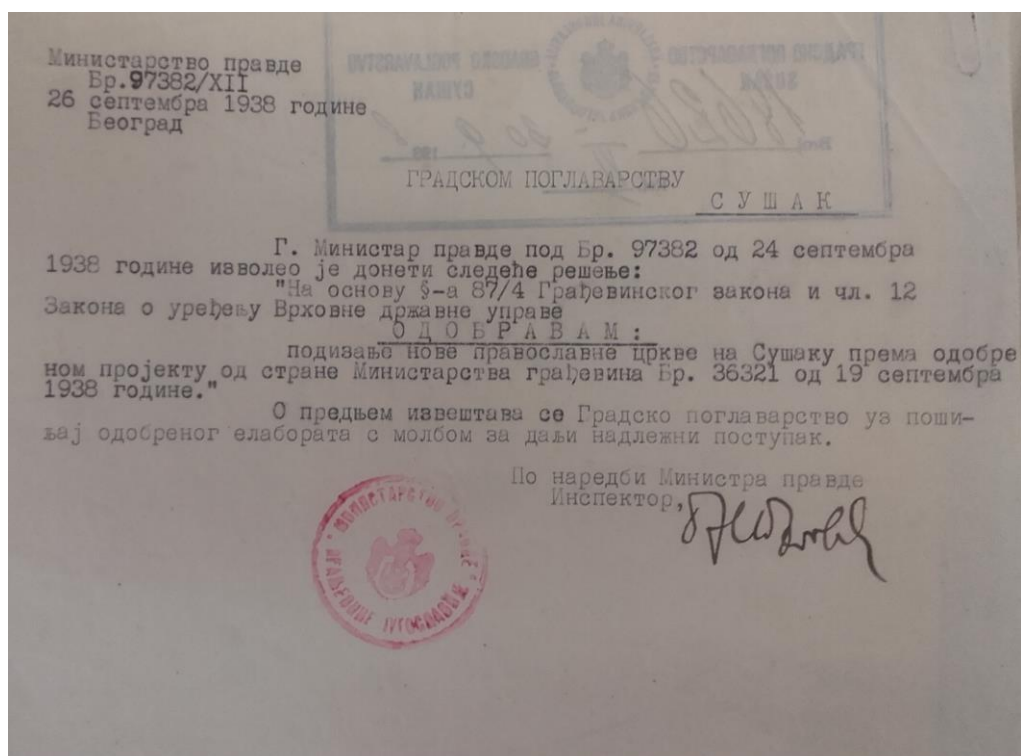
URL: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=76&t=2428>

5.3.1. Građevinska dozvola

Molba za izdavanjem građevinske dozvole poslana je 7. srpnja 1938. godine sušačkom Gradskom poglavarstvu. U molbi se navodi kako će gradnja crkve stajati 1 090 000 dinara, a da će je izgraditi ovlašteni sušački graditelj Boren Emili. Uz molbu su priloženi projekti (15 u tri primjerka), uvjerenje od Gradskog poglavarstva, tehnički izvještaj i posjedovnica. U zapisniku iz 17. srpnja 1938. godine povjerenstvo sačinjeno od Miljenka Mahula, Zlatka Prikrila, Ante Schwable, i Franje Matijasića je u ime Gradskog poglavarstva donijelo rješenje u kojem se odlučuje da prigovora za izdavanje građevinske dozvole nema ukoliko *Ministar građevina* odobri projekt za crkvu. U dokumentu iz 26. rujna 1938. godine Ministarstvo pravde u Beogradu odobrilo je podizanje nove pravoslavne crkve prema projektu koji je odobrilo Ministarstvo građevina 19. rujna 1938. godine.⁹⁸ Slijedeće godine, 12. lipnja 1939., izdana je još jedna građevinska dozvola za uređenje terena i okoliša oko crkve. Izvođač ovih radova također je bilo građevinsko poduzeće Boren Emili.

⁹⁸ HR – DARI – 0058, kutija 23, predmet 59

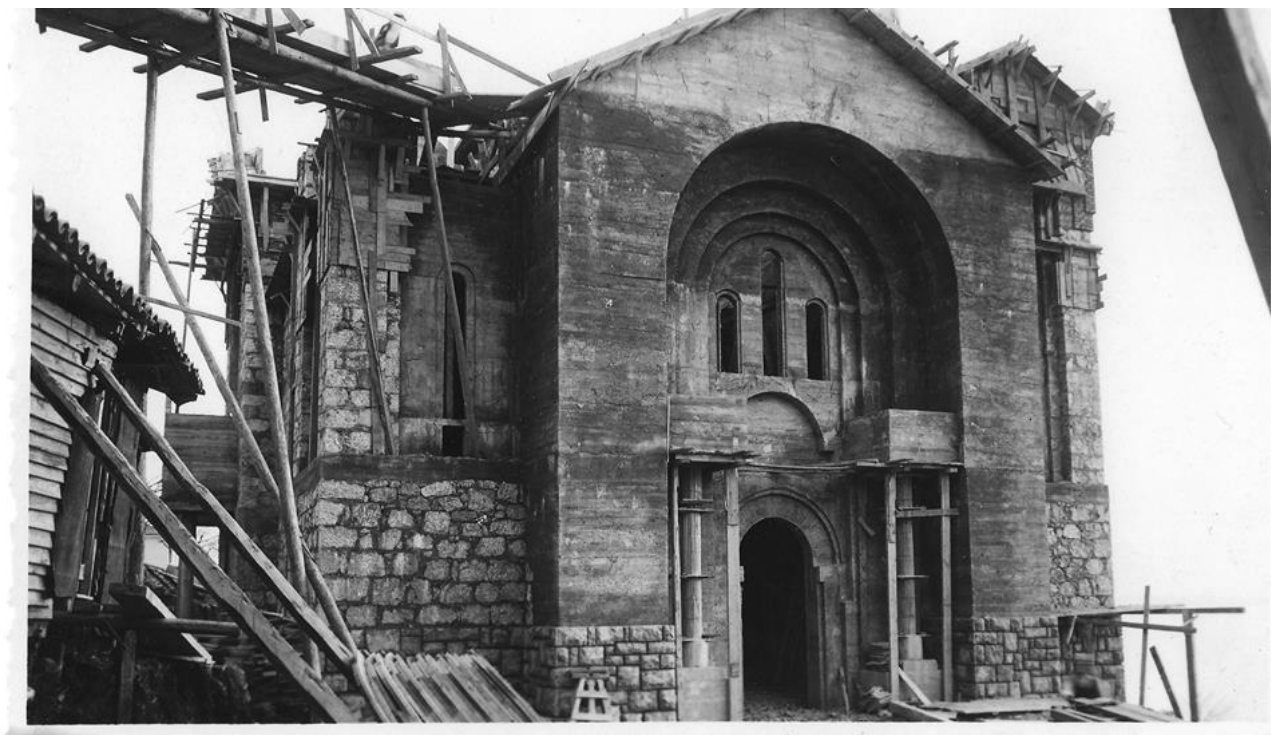
Dokument o odobrenju gradnje crkve Svetoga Georgija na Sušaku,

FOTO: Marko Radivojević

5.3.2. Tijek radova na crkvi 1938. – 1939. godine

U listopadu 1938. godine temelji crkve bili su sagrađeni do visine od tri metra korištenjem kastavskog kamena. Zidovi crkve izgrađeni su do visine od pet metara. Predviđalo se da će crkva biti pod krovom u veljači, a završena u ožujku 1939. godine. Patrijarh Gavriilo trebao je posvetiti crkvu 5. svibnja, na dan patrona crkve. Na izgradnji crkve je u listopadu 1938. godine bilo zaposleno oko 60 radnika.⁹⁹

⁹⁹ Radovi na izgradnji pravoslavnog hrama u Sušaku, *Primorske novine*, Sušak, 11. listopada 1938. godine, str. 3

Pogled na glavni portal crkve tijekom izgradnje

URL: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=76&t=2428>

Zvona crkve posvećena su 1. svibnja 1939. godine. Posvetu je obavio paroh Simeon Omčikus uz asistenciju riječkoga paroha Svetozara Vukelića i Manojla Krnjića. U veliku kupolu postavljeno je zvono od preko 1000 kilograma, a u dvije manje kupole, još dva manja zvona. Događaj nije bio svečan, već je obavljen u krugu članova crkvenog i građevnog odbora, vjernika i školske djece.¹⁰⁰

U travnju 1939. godine crkva je bila u završnoj fazi gradnje, o čemu je 31. svibnja gradski inženjer Davor Schwalba izvjestio Graditeljski odbor. Gradnja je dovršena u rujnu 1939. godine, a nakon inspekcije izdana je i uporabna dozvola nakon zaključka da je crkva sagrađena točno prema odobrenim projektima i sukladno uvjetima građevinske dozvole.¹⁰¹

5.3.3. Dolazak patrijarha Gavrila i posveta crkve

Crkvu je posvetio patrijarh Gavriilo Dožić 1. listopada 1939. godine, a doputovao je na Sušak dan ranije 30. rujna u 14.00 sati u pratnji *više arhijereja*.¹⁰² Priređen mu je svečani doček na

100 Posveta zvona pravoslavne crkve, *Primorske novine*, Sušak, 2. ožujka, 1939. godine, str. 3

101 Matejčić, 2007., 347.

102 Nj. Sv. Patrijarh G. Dr. Gavriilo stigao je juče na Sušak, *Politika*, Beograd, 1. listopada 1939. godine, br. 11244, str. 6

kojem su bili prisutni crkveni predstavnici, izaslanici vojnih i građanskih vlasti, delegati raznih društava i veliki broj građana. Tog dana je odgođena svečanost posvećenja crkve Svetoga Georgija i preseljena za slijedeći dan, a gornjokarlovački episkop Sava održao je svečano bdenije uz pomoć šest svećenika i jednog đakona.¹⁰³

Slijedećeg dana u 8.00 sati patrijarh Gavriilo stigao je u velikoj pratnji u crkvu na Sušaku. Svečanosti posvećenja nazočilo je oko 2000 građana, crkvenih i državnih lica, a završila je u 9.00 sati nakon čega je održana svečana arhijerejska liturgija. Na njoj patrijarh Gavriilo održao je govor:

"Na ovoj današnjoj svečanoj službi, mi sa braćom arhijerejima i sveštenicima silom Božje blagodeti osvetismo ovaj hram i predajemo ga Bogu i narodu, da se od danas u njemu vrši sveto bogoslužje i da se u njemu prinose molitve i pesme za slavu Božju i za dobro našeg uzvišenog Kralja, njegovog Kraljevskog doma, naroda i otadžbine i za sve ljude koji su duhom i istinom sinovi Božji verom u Isusa Hrista. Neka od danas ovaj vaš divni i veličanstveni hram bude izvor vaše veličine i veri i dobrim delima za sreću i napredak svih vas i vaših porodica, vaših domova i vaših ustanova, i kao što on svojom veličinom i svojom lepotom ukrašava vaš divni grad Sušak, neka u veri i molitvi ukrašava vaše duše i vaša srca u međusobnoj ljubavi i bratskoj slozi svih vas građana bez razlike verske, staleške i društvene osobine i podvojenosti. Neka iz ovoga doma Božjeg izvire dobra volja i međusobna harmonija za sve vas Sušaćane, koje tako tesno vežu, sve vas, krvne veze bratstva i rodoljublja i dužnosti i obaveze vašeg zajedničkog života i vaših opštih interesa u ovom ponosnom gradu našeg čarobnog Jadrana.

*Sa ovim molitvama i željama mi pozdravljamo i blagosiljamo ovu vaš dragocenu tvorevinu."*¹⁰⁴

Svečanosti posvećenja crkve i arhijerejskoj liturgiji prisustvovali su kraljev izaslanik Milan Popović i izaslanik bana Banovine Hrvatske, *gospodin Rušnjak*. Nakon završetka odžao se banket u hotelu Park, a nakon 17.00 sati Mitropolit je posjetio i riječku parohiju.¹⁰⁵

---

103 Nj. Sv. Patrijarh G. Dr. Gavriilo stigao je juče na Sušak, *Politika*, Beograd, 1.listopada 1939. godine, br. 11244, str. 6

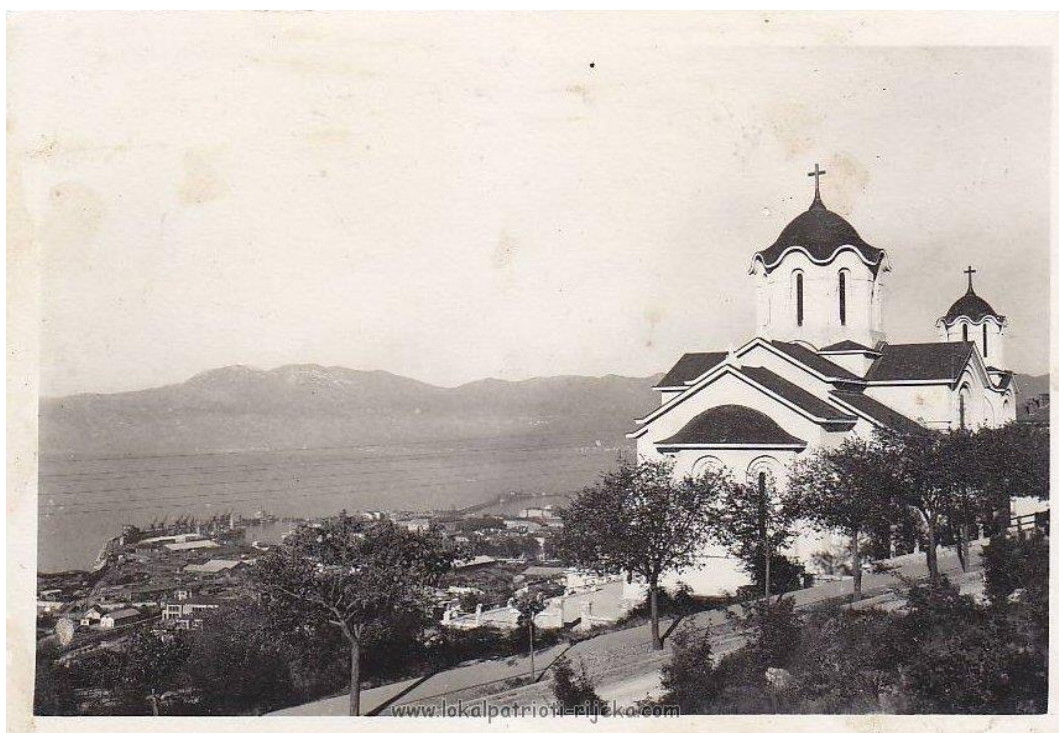
104 Nj. Sv. Patrijarh G. Dr. Gavriilo osvetio je juče na Sušaku novu crkvu, *Politika*, Beograd, br. 11256, 1938. godine, str. 7

105 Isto, str. 7

Pogled na apsidu crkve tijekom izgradnje

URL: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=76&t=2428>

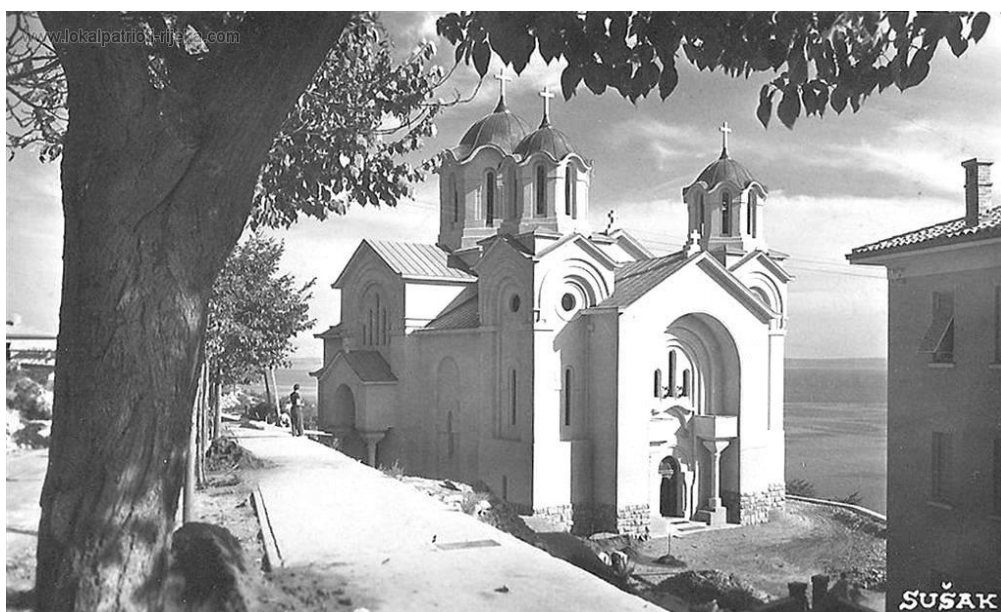
Pogled na istočni dio Svetoga Georgija

URL: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=76&t=2428>

5.4. Arhitektonsko rješenje crkve

Crkva Svetoga Georgija u svojoj je tlocrtnoj osnovi longitudinalna građevina s upisanim grčkim križem i narteksom. Na križištu je smještena glavna kupola koju nose četiri velika stupa povezana širokim lukovima, dok dvije manje postavljene na dva tornjića flankiraju zapadni portal. Upisani grčki križ u tlocrtu nije negiran logitudinalnim ustrojem crkve, čemu pomaže izdignutost transepta i dijelova glavnoga broda sa zapadne i istočne strane kupole na sjecištu (element koji naglašava upisani križ u tlocrtu), a longitudinalnost je naglašena apsidom s bočnim pomoćnim prostorijama. Apsida je izvana poligonalna (trostrana), a iznutra polukružna. Donja zona crkve rustično je obrađena velikim kamenim blokovima, dok je ostatak prekriven žbukanom fasadom. Sjeverna i južna strana crkve simetrično su artikulirane, što nije bilo neobično za Korunovićeva ostvarenja. U tlocrtnoj osnovi vidi se narteks, koji je izvana gotovo u potpunosti stopljen s tijelom crkve.

Crkva je sagrađena u srpsko-bizantskom stilu korištenjem suvremenih fasadnih materijala i armiranog betona.¹⁰⁶

Crkva Svetoga Georgija, pogled na zapadno i sjeverno pročelje

URL: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=76&t=2428>

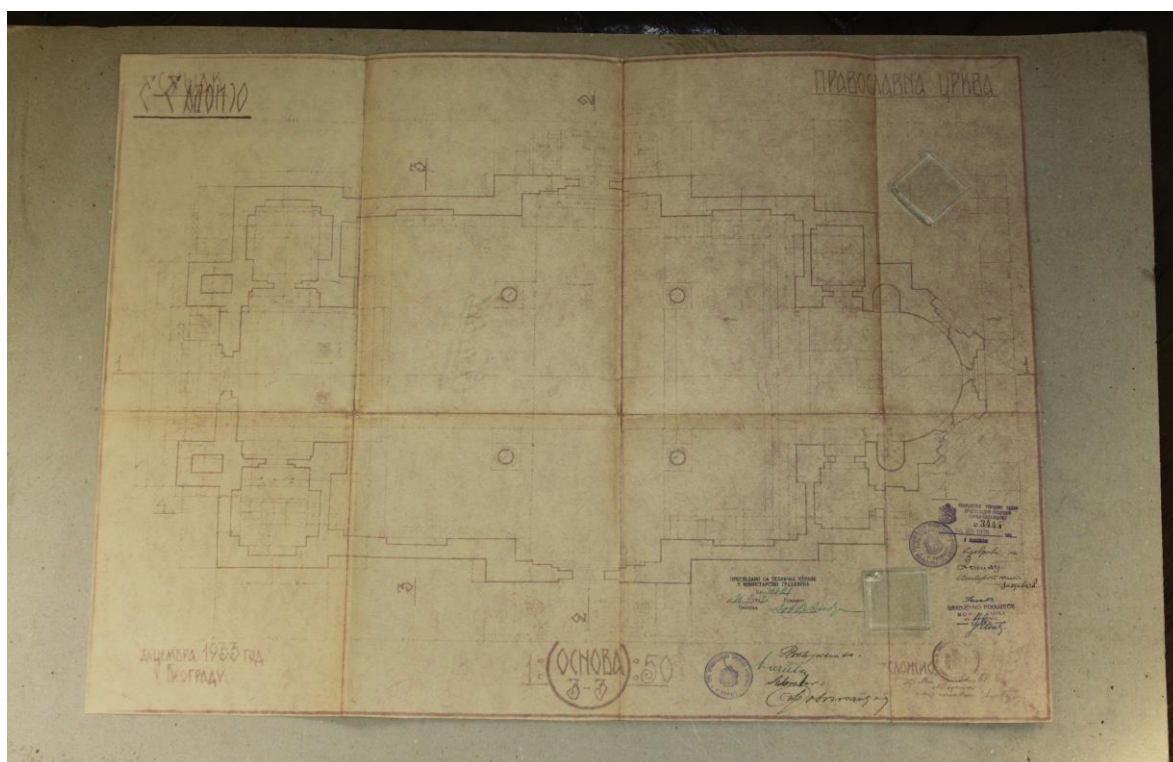
Glavni zapadni portal odlikuje se čistim ploham lišenim ornamentalne dekoracije, a prema vrhu se zatvara u veliki zabat. Zid je artikuliran tek višestrukim slijepim arkadama koje se uvlače prema unutra, a završavaju portalnim vratima iznad kojih se nalazi vitka trifora. Trifora je odvojena

---

106 Matejčić, 2007., 348.

od vrata crkve lagano istaknutim, elegantnim, valovitim vijencem, elementom koji često srećemo kod Korunovićevih crkvi. Ispod vijenca nalazi se plitko, stilizirano udubljenje nalik niši. Vrata zapadnog portala flankiraju dva neobična vitka stupa snažnih baza i kapitela koja nose dva velika kubusa, po jedan na svakom stupu. Ako se usporede stupovi na glavnom portalu s onima koji se nalaze na sjevernom i južnom, nameće se zaključak da su ova dva kubusa reducirani trijem. Vrata zapadnog portala uokvirena su u plitku dvostruku nišu koja se spušta u dva polustuba ili pilastra koja izgledom referiraju na glavne dijelove stupa: bazu, deblo i kapitel.

Tlocrt crkve Svetoga Georgija

Fotografija: Marko Radivojević

Dva već spomenuta tornjića svojim tijelima ulaze u tijelo glavnoga broda, što je karakteristično za sva ostvarenja Korunovićeve zapadno-jugoslavenske grupe. Slična rješenja nalazimo i u ljubljanskoj i u celjskoj crkvi, no u sušačkoj je ono posebno naglašeno zbog grubih formi crkve. Korunović razbija suhoparne i grube oblike korištenjem jednostavnih slijepih arkada i referiranjem na tradicionalne oblike, ali bez korištenja ornamentalne dekoracije. Ovo je najbolje vidljivo na tornjićima. Grubi, kvadratni izgled donjeg dijela tornjića ublažen je rustikalno obrađenom bazom s jednim malim polukružnim prozorčićem na bočnoj strani. Grubost je također ublažena elegantnim arkadama koje uokviruju jednostavni mali okulus ispod kojeg nalazimo vitki

polukružni prozor. Na bočnim i zapadnim stranama tornjići završavaju plitko izbočenim zabatima koji se međusobno spajaju krakovima, a iznad kojih se uzdižu kvadratne platforme na koje su smještene kupole. Artikulacije istočnih strana tornjića nema jer gotovo svom svojom površinom sijeku u glavni brod.

FOTO: Marko Radivojević

Gornji dio tornjića čine oktogonalne kupole. Valoviti vijenci nalaze se na svakoj od osam strana kupola, a nadvijaju se na lučne, vitke prozore i nose krovnu zonu. Kupole dodatno razbijaju krute forme tornjića na kojima su smještene, čime se dodatno ističu u slici crkve. Prozori glavne kupole na križištu imaju po dva polustuba sa svake strane uklesane u zidove, a svaka kupola na vrhu nosi križ.

Glavna karakteristika sjevernog i južnog portala izbočeni su trijemovi koje nose parovi vitkih stupova kakve nalazimo i na glavnom portalu. Ovakvi trijemovi tipično su Korunovićevo rješenje koje nalazimo na prethodno spomenutim crkvama u Deligradu, Brzanu i Ratkoviću, no razlika je što se ovdje trijemovi koriste na bočnim portalima, dok su na ostalim crkvama trijemovi dodatna artikulacija glavnih portala. Iznad trijemova, zid transepta otvoren je piramidalno artikuliranom pentaforom u polukružnoj niši uokvirenom obručastim istakom. Na zid bočnoga

broda koji se nalazi između sjevernog i južnog portala i tornjića asimetrično je postavljen unutar plitke niše dugi polukružni prozor.

Trostranoj poligonalnoj apsidi središnja je zona ukrašena trostruko uvučenom slijepom arkadom. Trostruke slijepe arkade pronalazimo i na bočnim zidovima, ali ovdje one uokviruju par dugih polukružnih prozora, po jedan sa svake strane.

Analizirajući vanjski izgled crkve može se zaključiti kako Korunoviću nije bilo strano koristiti reducirane forme i elemente bez funkcije. Prozori su vrlo uski i ne propuštaju veliku količinu svjetla, već više služe kao stilska i povijesna referenca, a glavni izvor svjetla je veliki električni luster koji visi ispod glavne kupole. Vitki stupovi koji nose teške kubuse na glavnom portalu gotovo su ekspresionističkog stilskog rješenja.

Apsida crkve Svetoga Georgija

Fotografija: Marko Radivojević

Crkva Svetoga Georgija neupitno je najskromnije ostvarenje unutar Korunovićeve zapadno-jugoslavenske grupe. Najviše nalikuje crkvi u Ljubljani, no artikulacija svih elemenata te crkve raskošnija je s većom prisutnošću tradicionalnih i povijesnih motiva. Grubi i oštri bridovi crkve na Sušaku oduzimaju eleganciju kojom se odlikuju ostale crkve iz ove grupe.

Pogled na glavnu kupolu s južne strane crkve

Fotografija: Marko Radivojević

5.5. Usporedba crkve Svetoga Georgija s moravskom i srpsko-bizantskom stilskom grupom

Spomenuto je već da je Korunović veliki dio svoje inspiracije vukao iz srpskih srednjovjekovnih crkvi, srpsko-bizantske i moravske stilske grupe. Crkva u Celju vjerojatno je najbolji primjer reinterpretacije moravskoga stila u modernom dobu korištenjem modernih materijala. Crkva u Ljubljani, iako većih dimenzija, jednostavnija je realizacija u istom stilu. Crkva Svetoga Georgija na Sušaku razlikuje se od ove dvije. Iako se konačni rezultat odlikuje snažnim utjecajima srednjovjekovne arhitekture, od moravskog stila ostaje vrlo malo. Glavna referenca na moravski stil na ovoj crkvi je prostorno rješenje (a čak ni ono u potpunosti, jer crkva nije trikonhalna). Udaljavanje od moravskog stila očituje se i u usvajanju elemenata primorskoga stila gradnje. Većina prepoznatljivih elemenata koji karakteriziraju moravski stil, a koji se mogu pronaći na ostalim crkvama iz Korunovićeve zapadno-jugoslavenske grupe, poput kordonskog vijenca ili polukoloneta postavljenih na bočne i glavnu apsidu, na crkvi Svetoga Georgija izostaju. Polikromnost fasade se također ne javlja, no ona izostaje sa svih primjera zapadno-jugoslavenske grupe. Crkva je inspirirana povijesnim uzorima u što nema sumnje, ali na njoj ne nalazimo izrazite

stilske elemente moravskoga stila. Umjesto njega, izdignutost krovnih masa kojima se naglašava osnova upisanog križa ukazuje na utjecaj srpsko-bizantskog stila. Valoviti završeci kupola također su potekli iz ove stilske grupe, a mogla bi joj se pripisati i poligonalna trostrana glavna apsida.

Crkva Svetoga Georgija u osnovi je dakle srpsko-bizantsko stilsko ostvarenje, ali i sinteza niza različitih utjecaja i izraza koje je arhitekt vrlo vješto ukombinirao, u konačnici, u jednu skladnu cjelinu. Na temelju prethodnih opažanja lako je crkvu Svetoga Georgija izdvojiti od ostalih crkvi ove grupe, a ovoj izdvojenosti doprinosi i činjenica da Sveti Georgije sadrži elemente ekspresionizma koje ne pronalazimo u toj mjeri, ako i uopće, ni na jednoj drugoj crkvi zapadno-jugoslavenske grupe.

5.6. Unutrašnje rješenje i oprema crkve

U opremanju unutrašnjosti crkve sudjelovali su domaći obrtnici iz Sušaka i okolice. Tako je stolarske radove izvodio poznati sušački stolar Ivan B. Vičić, odnosno njegova stolarska radnja. Vičić je prema Korunovićevim projektima izradio drvenu konstrukciju ikonostasa od hrastovine i dvije pjevnice. Specijalna liturgijska oprema naručivana je iz Novog Sada i Zagreba. Iz Zagreba su također naručeni luster od kovanog željeza, izrađen prema Korunovićevim projektima, i zvona izlivena u Umjetničkoj ljevaonici Kvirin Lebiš.¹⁰⁷

Stupovi koji nose kupolu imaju jednostavne kapitele s kružno uokvirenim grčkim križem na svakoj od četiri strana, Pandani ovim stupovima su dva manja stupa koja nose galeriju nartekisa, odnosno korski prostor.

Unutrašnjost nije oslikana, što nije tipično za pravoslavne crkve. Srpske dnevne novine *Politika* navele su prilikom pisanja o posveti hrama 1. listopada 1939. kako crkva nije oslikana, ali da je oslik u planu.¹⁰⁸ Poznato je da je sušačka pravoslavna zajednica imala financijskih poteškoća, te je razlog konačne neoslikanosti možda bio nedostatak financijskih sredstava.

5.7. Ikonostas

Špiro Marčeta je odabir majstora za izradu ikonostasa (za čiju je izradu darovao 101 tisuću

---

¹⁰⁷ Matejčić, 2007., 347.

¹⁰⁸ Nj. Sv. Patrijarh G. Dr. Gavriilo osvetio je juče na Sušaku novu crkvu, *Politika*, Beograd, 2. listopada 1939. godine, br. 11245, str. 7

dinara) povjerio Korunoviću koji je za natječaj uvjetovao da ikone moraju biti izrađene ...u čistom stilu naših starih spomenika...¹⁰⁹ Korunović je za izradu ikonostasa izabrao rusa Borisa Šapovalova argumentirajući da je *hrišćanin*, odličan ikonopisac i najvažnije, najpovoljniji u cijeni.¹¹⁰ Detaljnije informacije vezane za rad i djelo Borisa Šapovalova nisu pronađene, pa se rad neće baviti komparativnom analizom Šapovalova rada na ikonostasu s ostalim njegovim opusom, već će se usredotočiti na ikonografiju i opis ikona sušačkog ikonostasa.

Valja spomenuti da u vezi oslikavanja ikonostasa postoje nejasnoće. Srpske novine *Politika* pišu da je za oslikavanje zaslužan Boris Šapovalov.¹¹¹ *Primorske novine*, s druge strane, spominju Miljenka Đurića i Stojana Aralicu u različitim fazama izgradnje crkve. Grafičar, slikar i stručni pisac Miljenko Đurić je po pisanju *Primorskih novina* izradio projekt za ikonostas na kojemu je trebalo biti 19 ikona. Četiri prijestolne ikone trebale su biti izrađene u dimenzijama 100x50 centimetara i trebale su biti najveće prijestolne ikone u Hrvatskoj.¹¹² Nakon Miljenka Đurića, tijekom završnih radova na crkvi, spominje se slikar i grafičar Stojan Aralica kao kandidat za izradu ikona (slikarskih radova ikonostasa), ali bez većih detalja.¹¹³

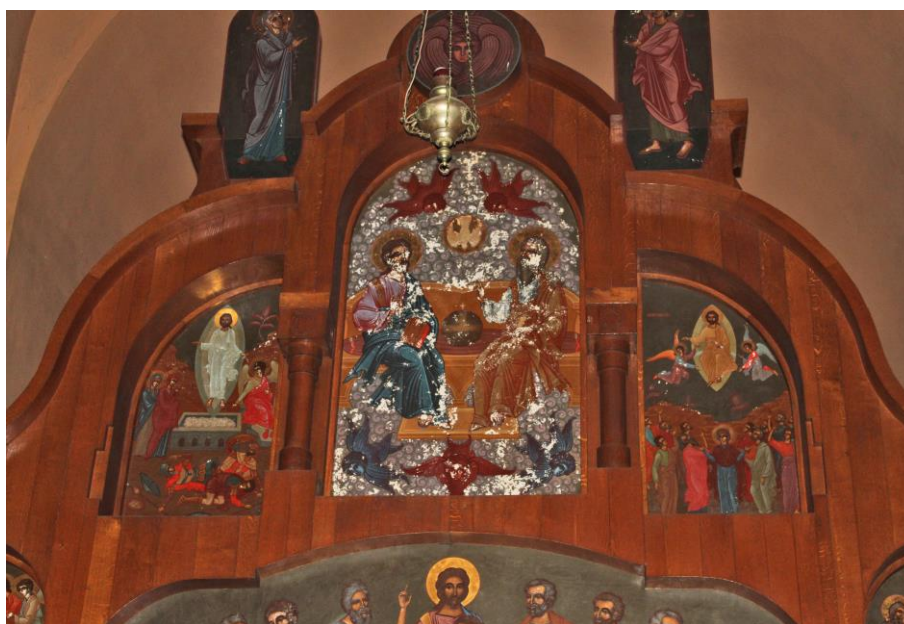

FOTO: Marko Radivojević

---

109 Matejčić, 2007., 347.

110 Isto, str. 347

111 Nj. Sv. Patrijarh G. Dr. Gavriilo osvetio je juče na Sušaku novu crkvu, *Politika*, Beograd, br. 11256, 1938. godine, str. 7

112 Radovi na izgradnji pravoslavnog hrama u Sušaku, *Primorske novine*, Sušak, 11. listopada, 1938. godine, str. 3

113 Posveta zvona pravoslavne crkve, *Primorske novine*, Sušak, 2. ožujka, 1939. godine, str. 3

Ikonostas pravoslavne crkve Svetoga Georgija

Fotografija: Marko Radivojević

5.7.1. Arhitektura ikonostasa i ikone

Arhitektura ovog drvenog ikonostasa poprilično je jednostavna. Donja zona podijeljena je na četiri vertikalna dijela trima vratima. Svaki od četiri dijela donje zone nosi u lučnom, plitkom udubljenju, dodatno artikuliranom s dva polustupa ikonu, ispod koje se, na soklu, ponavlja u kružnom okviru uobličeni grčki križ kakav se mogao vidjeti i na stupovima crkve. Carske dveri i bočna vrata nose prikaze arhanđela ispod kojih se ponavlja grčki križ, a na vrhu lučnog završetka nose križ.

Donja zona ikonostasa odvojena je od gornje jednostavnim vijencem koji je jedino u sredini lagano lučno izdignut. Središnji dio gornje zone lučno je izdignut, a na taj lučno izdignut dio dodan je još jedan lučni element koji nosi raspetog Hrista i likove Svetoga Jovana Krstitelja i Bogorodice. Jednostavni, plitki vijenac prati završetak gornje zone, ali je prekinut u središnjem dijelu prethodno spomenutim nadodanim lučnim elementom koji završava istim takvim vijencem.

Arhitektonska elaboracija ikonostasa odaje tendencije slične onima koje nalazimo na arhitekturi crkve. Jasno se očituju tradicionalni bizantski utjecaji, ali je jednostavnost i oslobođenost od dodatnih ukrasa element modernog rječnika, iako je razlog ovome možda i nedostatak financija za izradu raskošnijeg ikonostasa.

Ikone u donjoj zoni, naslikane u tradicionalnom bizantskom stilu, prikazuju, s lijeva na desno, Svetoga Georgija, Bogorodicu s djetetom, Hrista Pantokratora i Svetog Jovana Krstitelja. Na ikonama se vidi trag vremena, posebno u bojama kože koja je gotovo potpuno otpala.

Gornja zona nosi prikaze kristološkog ciklusa, koji nisu kronološki raspoređeni. Na lijevoj strani dvije su slike. Lijeva, dvojna, u gornjem dijelu prikazuje Vavedenje Presvete Bogorodice. Desna slika prikazuje Rođenje Hristovo. Na desnoj strani gornje zone ikonostasa također su dvije slike. Lijeva prikazuje Preobraženje Hristovo, a desna Krštenje Hristovo.

Lijevo: Vavedenje Presvete Bogorodice

Desno: Rođenje Isusovo

Fotografija: Marko Radivojević

Središnji dio gornje zone ikonostasa podijeljen je u dva dijela. U donjem dijelu postavljena je ikona Posljednje večere, a u gornjem dijelu Svete Trojice. Ove dvije ikone znatno su veće od ostalih ikona u gornjoj zoni, a Svetu Trojicu flankiraju još dvije manje ikone, lijevo Hristovo Uskrsnuće, a desno Silazak Duha Svetoga. Sve slike izrazito su kvalitetno izrađene, a izuzev prikaza Svete Trojice, i dobro očuvane.

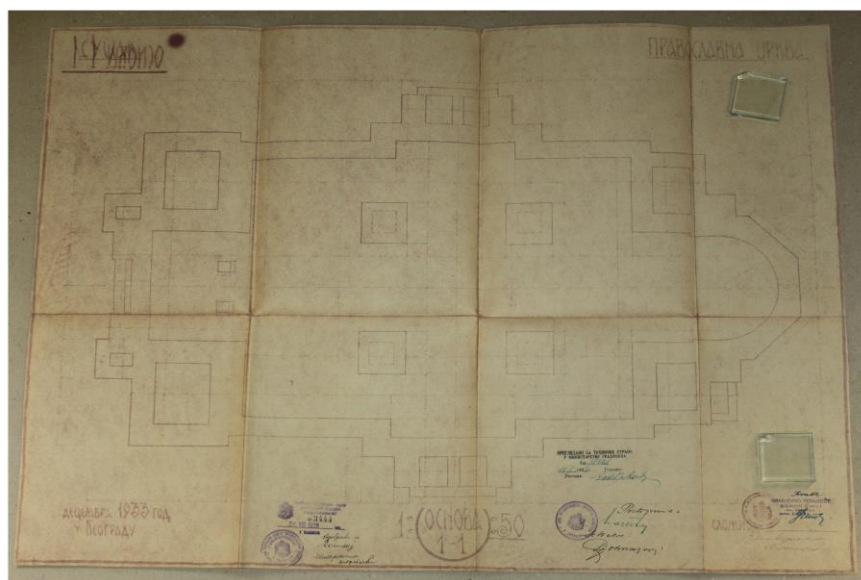

Lijevo: Preobraženje

Desno: Krštenje Hristovo

Fotografija: Marko Radivojević

6. Dodatni slikovni prilozi

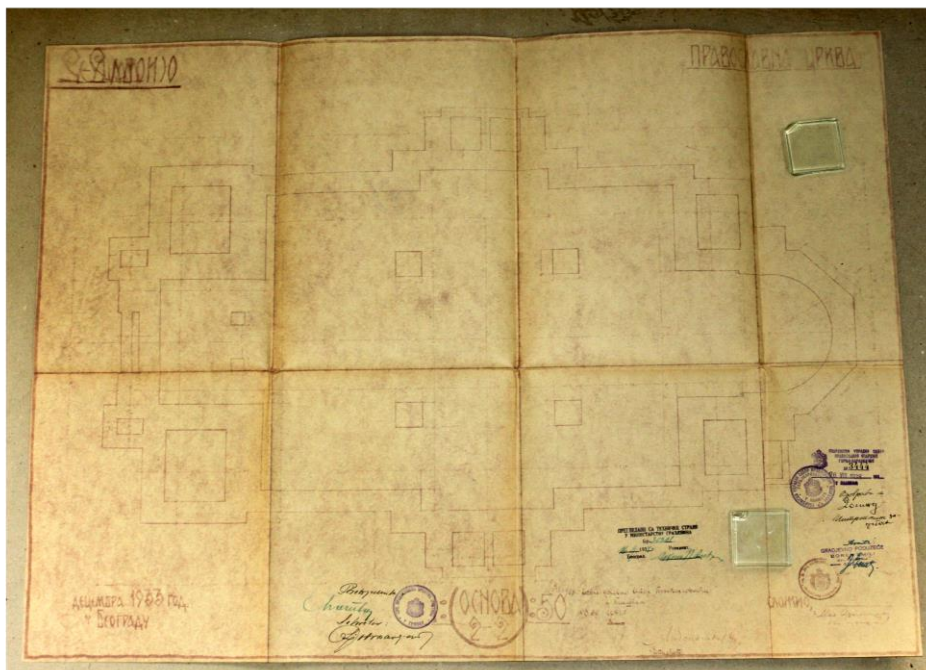

Slika 1. Tlocrt Svetoga Georgija

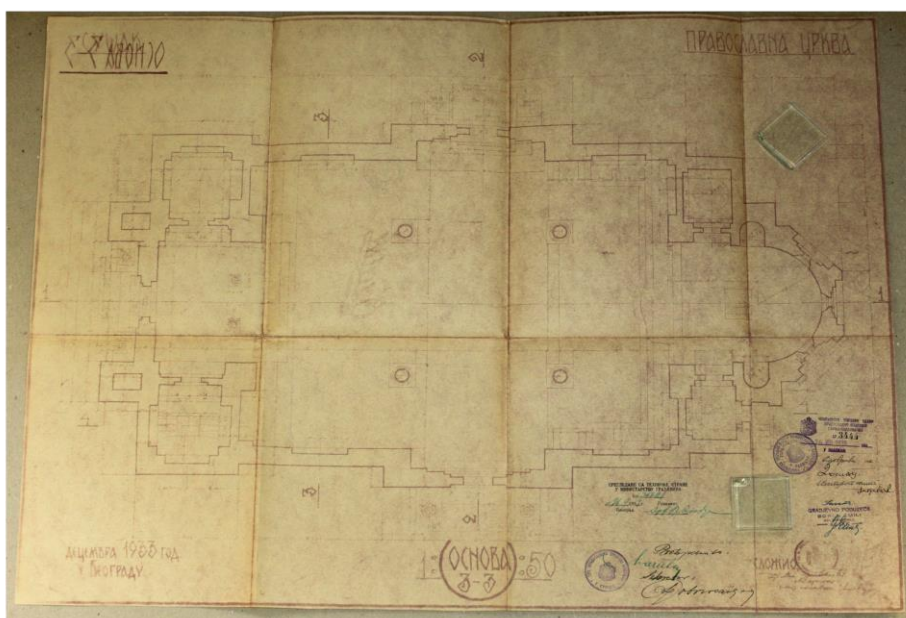
Projekt: Momir Korunović, 1933. godine, Beograd

FOTO: Marko Radivojević

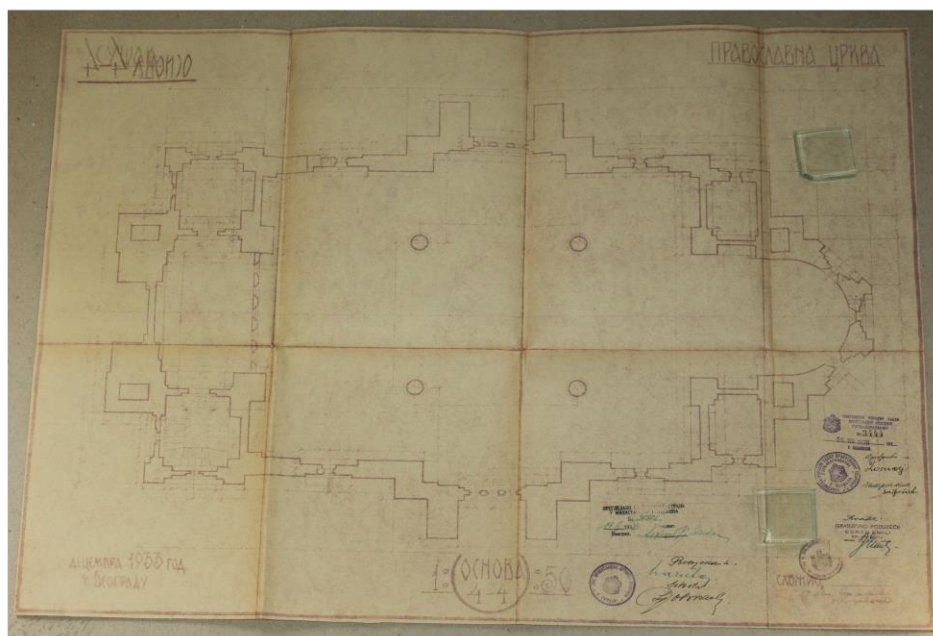

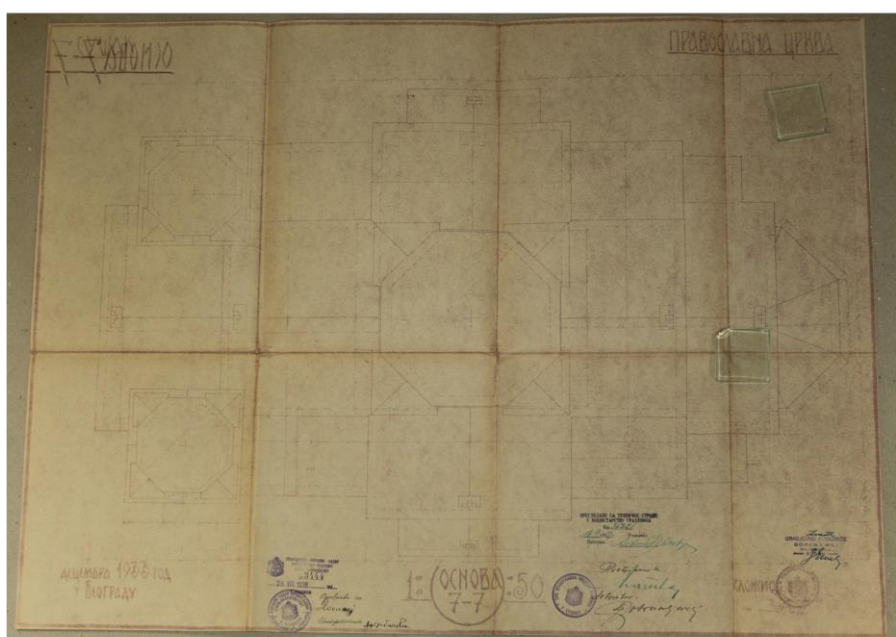
Slika 2. Tlocrt Svetoga Georgija
 Projekt: Momir Korunović, 1933. godine, Beograd
 FOTO: Marko Radivojević

Slika 3. Tlocrt Svetoga Georgija
 Projekt: Momir Korunović, 1933. godine, Beograd
 FOTO: Marko Radivojević

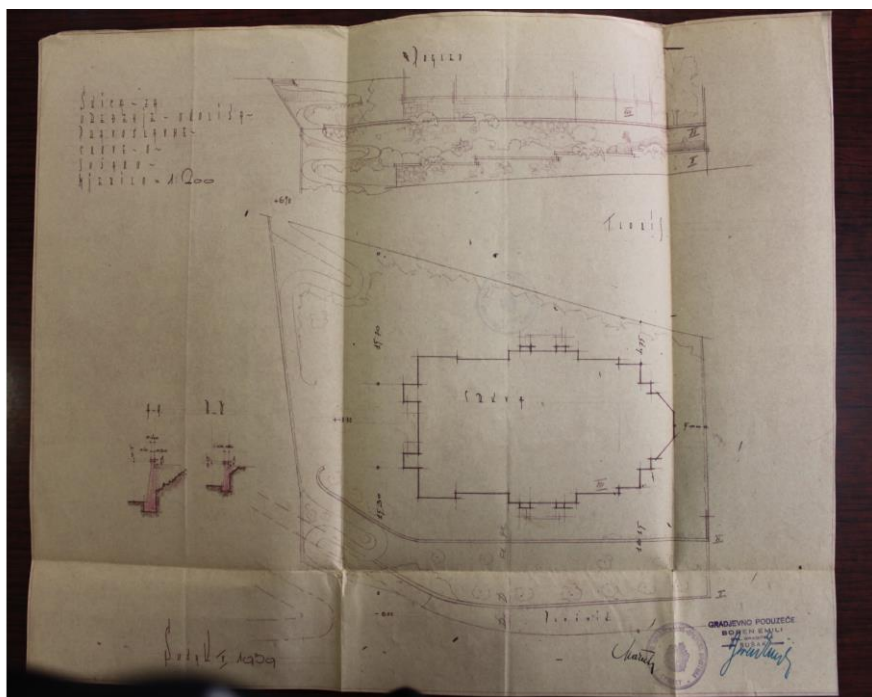

Slika 4. Tlocrt Svetoga Georgija
 Projekt: Momir Korunović, 1933. godine, Beograd
 FOTO: Marko Radivojević

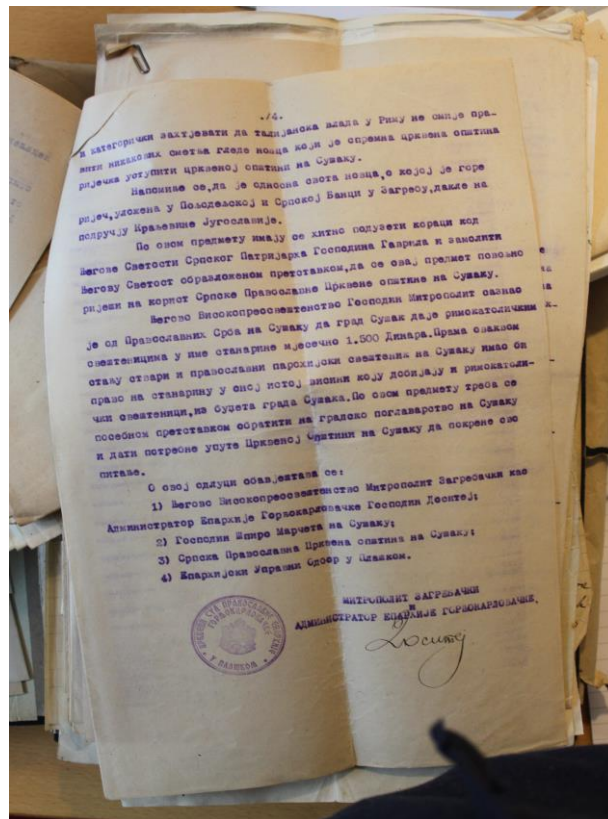
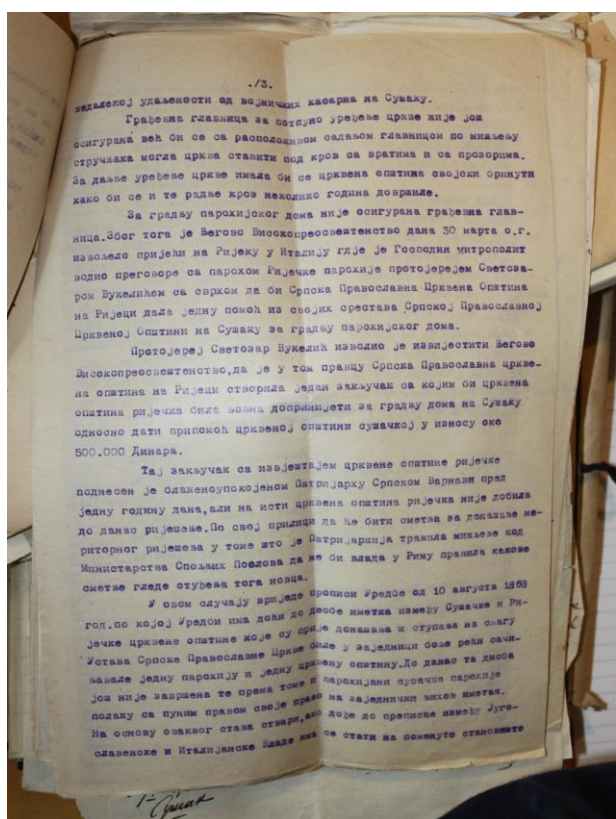
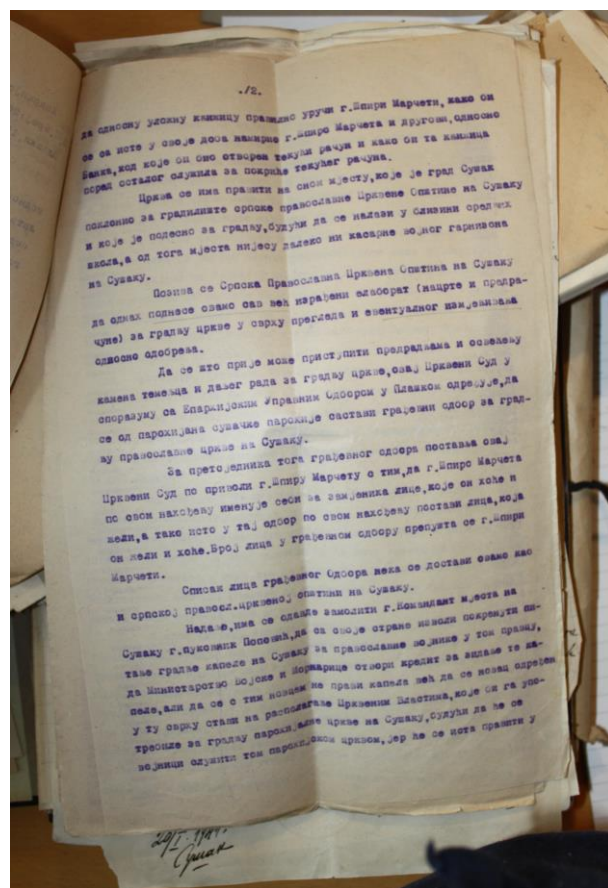
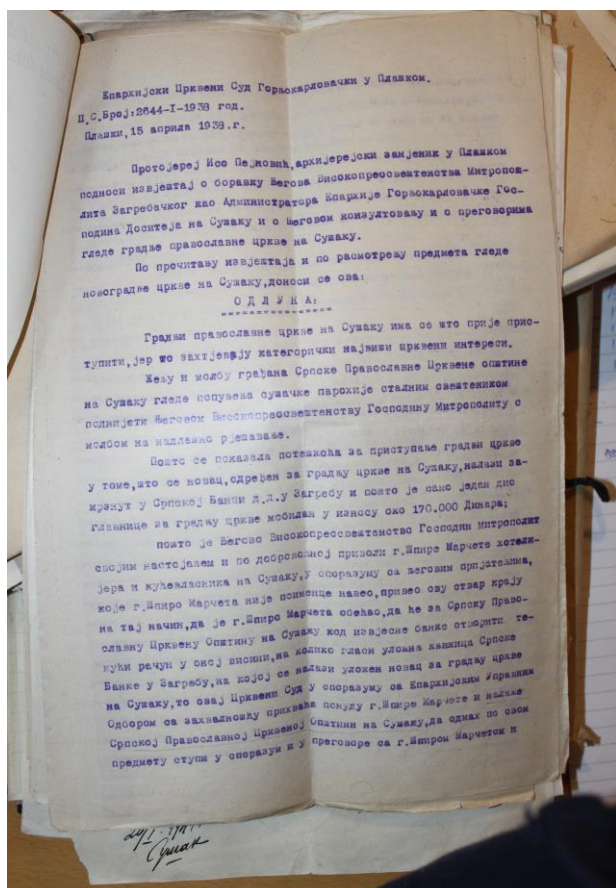
Slika 5. Tlocrt Svetoga Georgija
 Projekt: Momir Korunović, 1933. godine, Beograd
 FOTO: Marko Radivojević

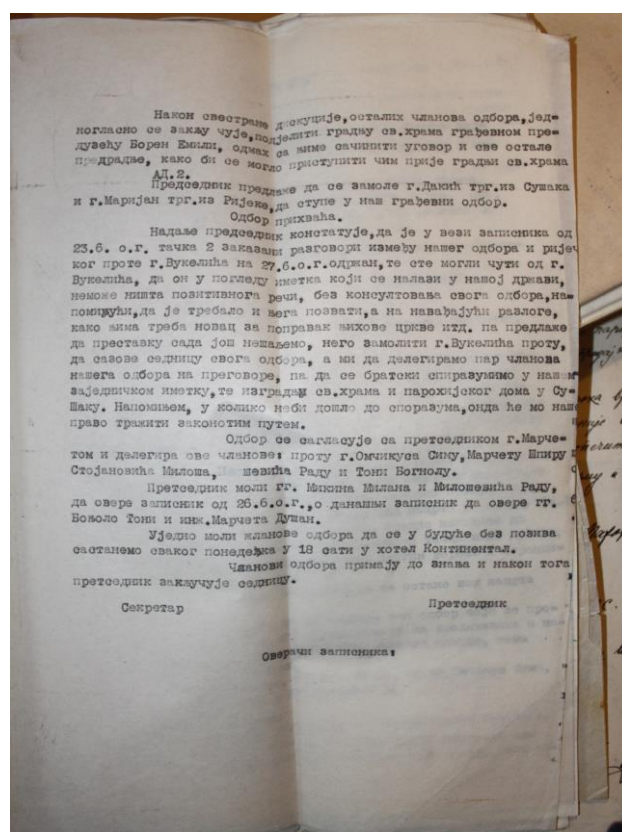
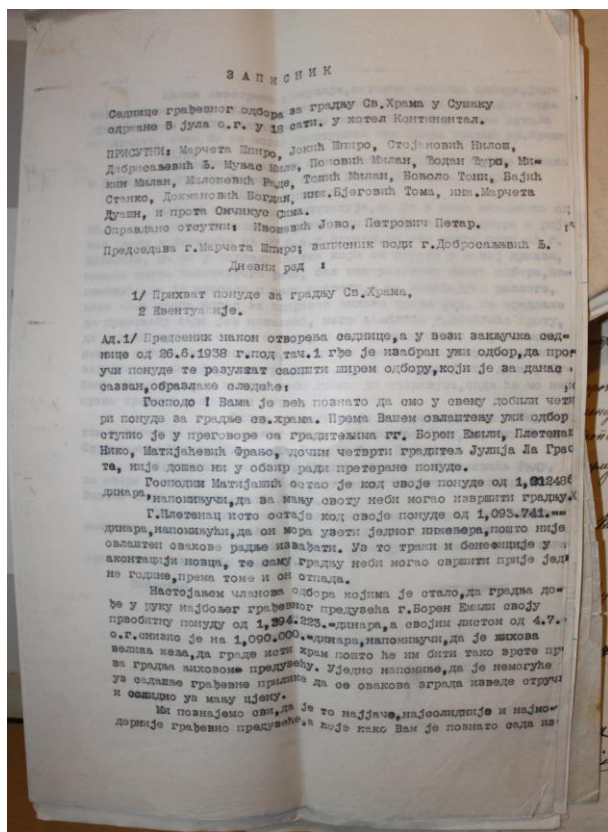
Slika 6. Plan uređenja okoliša crkve Svetoga Georgija, 1939. godina, Sušak

FOTO: Marko Radivojević

Slika 7., 8., 9., 10. Eparhijski crkveni sud u Plaškom stavlja prioritet na izgradnju pravoslavne crkve na Sušaku, Plaški, 15. travnja, 1938. Godine

Slika 11. Zapisnik sa sjednice Graditeljskog odbora održane 5. srpnja, 1938. godine

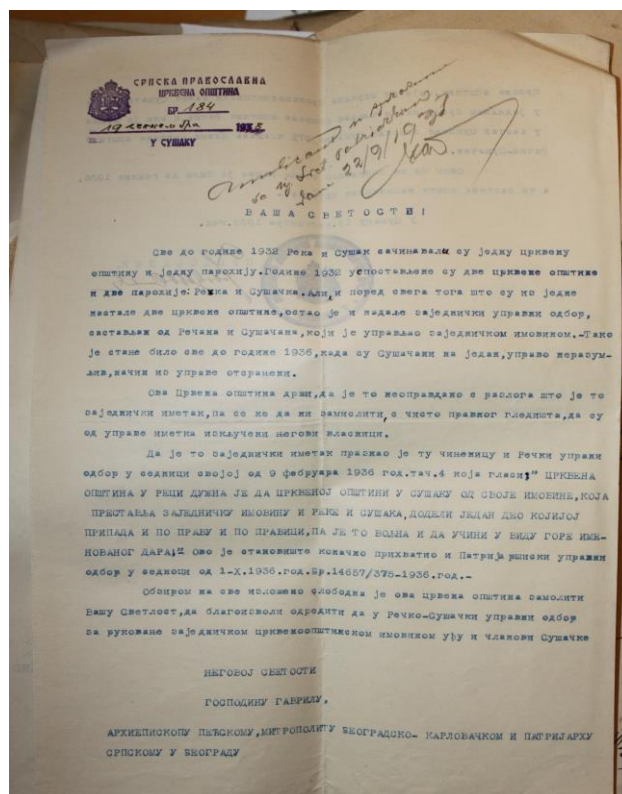
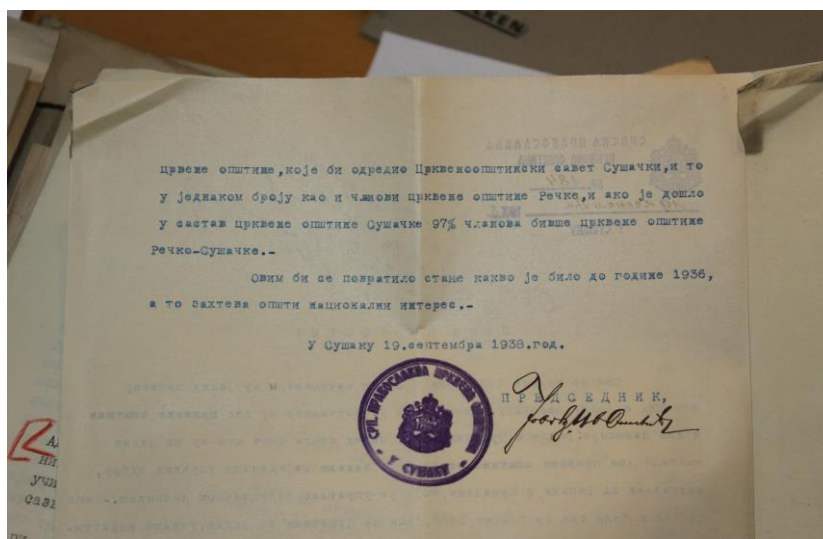

FOTO: Marko Radivojević

Slika 12. Pismo Srpske pravoslavne crkvene opštine patrijarhu Gavrilu, 19. rujna, 1938. godine

FOTO: Marko Radivojević

Slika 13. Nastavak pisma patrijarhu Gavrilu, 19. rujna, 1938. godine

FOTO: Marko Radivojević

7. Zaključak

Crkva Svetoga Georgija zamalo je bila još jedan od Korunovićevih neostvarenih projekata. Uzevši u obzir cijeli niz događaja koji su prethodili i koji su uslijedili, lako je doći do zaključka da je crkva sagrađena u zadnji tren, na čemu se može zahvaliti događajima na koji sušačka parohija nije imala direktni utjecaj. Primarno se tu misli na činjenicu da je grad Sušak sušačkoj parohiji darovao zemljište i na to da je Špiro Marčeta omogućio izgradnju nedugo potom. Bez njegovog doprinosa gradnja crkve mogla se odgoditi na duže vrijeme, a ako uzmemo u obzir da je Drugi svjetski rat kucao na vrata, gradnja se mogla kompletno i obustaviti, a projekt zagubiti ili uništiti tijekom slijedećih nekoliko nemilih godina.

Stilski gledano, crkva Svetoga Georgija izdvaja se od ostalih crkvi Korunovićeve zapadno-jugoslavenske grupe. Crkve u Celju i Ljubljani imaju vrlo jasne elemente moravskoga stila, jasnije čak nego na spomenutim Korunovićevim ostvarenjima na području Kraljevine Srbije, koje na Svetome Georgiju izostaju. Na sušačkoj se crkvi Korunović odlučio referirati na stariji srpsko-bizantski stil, koji je kombinirao s primorskim stilom uz dodavanje pojedinih elemenata ekspresionizma. Primarno ipak dominira srpsko-bizantski stil, a njegov izbor nije bio samo pitanje stila i estetike, već i tradicije pravoslavne vjere koja je za Korunovića imala gotovo metafizičko značenje. Čistim formama i ekspresionističkim elementima Korunović je postizao ono za čime je tragao u arhitekturi i graditeljstvu, a to je zagonetnost i mističnost, elementi kojima nastoji dati spiritualnu dimenziju svojim građevinama.

Crkva Svetoga Georgija jedinstven je primjer moderne interpretacije srpsko-bizantskoga stila u primorskim krajevima i treba je vrednovati kao vrijednu kulturnu baštinu, koja iako nije spomenik izrazite starosne vrijednosti, svakako je rijedak primjer pravoslavne sakralne arhitekture na ovim prostorima u periodu između dvaju svjetskih ratova.

Popis literature

Knjige:

1. Julija Lozzi Barković, Međuratna arhitektura Rijeke i Sušaka, Adamić, Rijeka, 2015.
2. Toni Bologno, Frano M. Violić, Almanah grada Sušaka, 1938., pretisak: Adamić, Rijeka-Sušak, 2002.
3. Antun Giron, Prilike na riječkom području i egzodus, u: ur. Marino Manin, Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918 – 1943), Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001.
4. Aleksandar Kadijević, Momir Korunović, Muzej nauke i tehnike, Beograd, 1996.
5. Radmila Matijević, Kako čitati grad, Adamić, Rijeka, 10/2007.
6. Tomislav Premerl, Hrvatska moderna između dva rata, Jutarnji list, Zagreb, 2015.
7. Andrija Rački, Povijest grada Sušaka, Tisak primorskog štamparskog zavoda, Sušak, 1929.
8. David Talbot Rice, Umetnost vizantijskog doba, Beograd, 1968.
9. Pribislav Šimić, Crkvena Umetnost, Arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve Beograd, 1994.

Periodika:

1. Aleksandar Kadijević, Hrvatski opus arhitekta Momira Korunovića (1883-1969) u svetlu dokumenata iz njegove porodične zaostavštine, Ljetopis Srpskoga kulturnog društva Prosvjeta, svezak XVII, Zagreb, 2012.
2. Irvin Lukežić, Obitelj Emili, Sušačka revija, VI, 1999.
3. Julija Lozzi Barković, Boren Emili, Sušačka revija, VII, 2000.
4. Julija Lozzi Barković, Čovjek koji je izgradio pola Sušaka, Sušačka revija, VI, 1998.
5. Julija Lozzi Barković, Hrvatski kutlurni dom – prilog istraživanju i valorizaciji, Radovi instituta za povijest umjetnosti, 2005.

6. Julija Lozzi Barković, Mogućnosti i dosezi međuratnog sakralnog graditeljstva u Sušaku, *Prostor*, znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, Vol. 15, 2007.
7. Julija Lozzi Barković, Tradicionalno i moderno, dvije bankovne zgrade u Sušaku, *Sušačka revija*, VI, 63-70, 1998.
8. Marina Vicelja, Prodor funkcionalizma u sakralnu arhitekturu Sušaka, *Peristil*, vol. 31-32, No. 1, 1989.

Izvori

1. Arhiv Srpske pravoslavne crkvene općine u Rijeci
2. Državni arhiv u Rijeci, HR – DARI – 0058, kutija 23, predmet 59

Novine:

1. Digitalna Narodna biblioteka Srbije, *Politika*, 1939.
2. GKR *Hrvatska misao* (Sušak) 1935/1936 XII/VI 1-21
3. GKR 07 *Istina* 5/1938
4. GKR *Primorske novine* 3/1937 I-II
5. NSK *Primorske novine*, 1938/1939

Konzultirana literatura:

1. Dragan Damjanović, Arhitektura ikonostasa u opusu Hermana Bollea, *Prostor*, znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, Vol. 18, No. 1(39), 2010.
2. Antun Jarm, Bogorodičini likovi u Đakovačkoj katedrali, *Diacovensia: teološki prilozi*, Vol. 1, No. 1, 1993.
3. Vinka Marović, Trinitarna ikonografija u istočnoj crkvi s posebnim osvrtom na Rubljovljevu ikonu Svete Trojice, *Spectrum: ogledi i prinosi studenata teologije*, No. 3-4, 1-2, 2013.

Web izvori

1. <http://fluminensia.org/nepostojeci-grad-susak> Goran Moravšek, pristup – svibanj, 2018.
2. <http://www.novilist.hr/Kultura/Arhitektura-Rijeke-i-Susaka-izmedu-dva-rata-1-HKD-u-sjeni-tragedije> Julija Lozzi Barković, pristup – svibanj, 2018.
3. <http://www.novilist.hr/Kultura/Arhitektura-Rijeke-i-Susaka-izmedu-dva-rata-2-Kako-je-nastao-Rijecki-neboder> Julija Lozzi Barković, pristup – svibanj, 2018.
4. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6875> Hrvatski biografski leksikon, Miljenko Đurić, pristup – svibanj, 2018.
5. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=803> Hrvatski biografski leksikon, Stojan Aralica, pristup – svibanj, 2018.

SUMMARY

Serbian Orthodox Church of Saint George is a unique architectural monument in Rijeka and one of a very few of its kind in Croatia. Built between two world wars, it has endured through some difficult times and survived two wars. Architect Momir Korunović designed the church in traditional serb-byzantine style, for which he was most famous for. Serbian Orthodox Church of Saint George (built 1938.-1939.) was built in a rather complicated period, when Sušak and Rijeka were two different cities in two different countries – Sušak was a part of Kingdom of Jugoslavija, and Rijeka was a part of Kingdom of Italy. This separation caused the need for a new Orthodox church in Sušak, as the only Orthodox church in the area was located in Rijeka. Building this much needed new church proved to be a difficult task as shown in this work.

KEY WORDS:

Serbian orthodox church of Saint George, Momir Korunović, Boris Šapovalov, Sušak, architecture, iconostasis